

Novost Isusove Posljednje večere u kontekstu židovske Pashe

Albin, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:885590>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Teološko-katehetski odjel

Diplomski sveučilišni teološko-katehetski studij (dvopredmetni)

Ana Albin

**Novost Isusove Posljednje večere u kontekstu
židovske Pashe**

Diplomski rad

Zadar, 2022.

Sveučilište u Zadru

Teološko-katehetski odjel

Diplomski sveučilišni teološko-katehetski studij (dvopredmetni)

Novost Isusove Posljednje večere u kontekstu židovske Pashe

Diplomski rad

Ana Albin
Student/ica:

Mentor/ica:
Doc. dr. sc. Arkadiusz Krasicki

Komentor/ica:
Doc. dr. sc. Elvis Ražov

Zadar, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ana Albin**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Novost Isusove Posljednje večere u kontekstu židovske Pashe** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 17. ožujka 2022.

Sadržaj

UVOD	1
1. USTANOVLJENJE ŽIDOVSKE PASHE	3
1.1. Pasha i njen povijesni kontekst.....	7
1.2. Blagdan Pashe prema starozavjetnim i rabinskim predajama	8
1.3. Pasha je Savez	11
1.4. Obred židovske Pashe.....	14
2. NOVOST ISUSOVE POSLJEDNJE VEČERE U KONTEKSTU ŽIDOVSKE PASHE	19
2.1. Posljednja večera i židovska pashalna večera.....	19
2.2. Ustanovljenje Euharistije.....	22
2.3. Pranje nogu: nova zapovijed ljubavi (Iv 13, 4–15).....	26
2.4. Četvrta čaša i smrt Gospodnja	29
3. OD POSLJEDNJE VEČERE DO EUHARISTIJE: „OVO JE MOJE TIJELO“ 35	
3.1. Nova mana	36
3.2. Kruh prisutnosti.....	39
3.3. Posadašljenje uskrsnuća i naše dioništvo	44
3.3.1. „Ovo činite meni na spomen“	45
3.3.2. „Uzmite i jedite“	46
3.4. Novo nebo i nova zemlja.....	46
ZAKLJUČAK	49
SAŽETAK	52
ABSTRACT	53
LITERATURA	55
ŽIVOTOPIS	59

Veliku zahvalu najprije upućujem svojoj obitelji na podršci, razumijevanju i strpljenju. Zahvala također ide i mojoj drugoj obitelji, mojim prijateljima koji su zajedno sa mnom nosili sve studentske terete, radujući se i tugujući po potrebi.

Zahvaljujem se i svojim profesorima koji su raskrčili stazu prema pravom Putu. Posebnu zahvalu upućujem mom mentoru, pateru Areku, kojem dugujem istančanu ljubav prema Svetom pismu i komentoru don Elvisu koji je tijekom svojih predavanja u mom srcu otvorio vrata ovoj temi diplomskog rada.

Nadasve i najveća zahvala ipak ide mom Tati na nebesima koji je ostao i ostaje vjeran do kraja, koji mi je pružio toliku milost pisati o tako velikim otajstvima i po njima me spasiti. Neka ovo bude Njemu na slavu, a nama na korist.

*Oče, došao je čas:
proslavi Sina svoga
da Sin proslavi tebe
i da vlašću
koju si mu dao nad svakim tijelom
dade život vječni svima koje si mu dao.
A ovo je život vječni:
da upoznaju tebe,
jedinoga istinskog Boga,
i koga si poslao – Isusa Krista.*

Iv 17, 1–3

UVOD

U društvu, otkako je svijeta ne prestaje biti aktualna potraga za srećom, mirom, ispunjenjem i nadom da ovaj život ima smisla. Tražeći odgovore, iznjedrili su se brojni pokreti i znanosti, čak i usluge koje nude rješenje, točku na i, završetak potrage, ali koje pronalaze ipak, samo djelomične odgovore. Međutim, izgleda da jedino kršćanstvo „pokriva“ sve životne, tipično ljudske dimenzije. I kada se kaže kršćanstvo, ne misli se na puku religiju, iako je i ta riječ danas poprilično krivo poimana, već se misli na određeni stav tijela i duše, uma i srca. Biblija, koristeći izraz *imago Dei* (usp. Post 1, 26–27) jasno naglašava da je čovjek mjesto posebne Božje prisutnosti u stvorenom svijetu. Štoviše, naglašava da je čovjek „ono“ koga je Bog htio zbog njega samog. Gledajući kroz prizmu Utjelovljenja, može se reći da se htio izraziti i objaviti čovjeku svoj *tvrd* i često krivo shvaćen naum o postojanju svijeta iz jednog jedinog razloga, a to je ljubav. I doista, od početka sve smjera k slavlju ljubavi koje poprima oblik ženidbenog otajstva: „Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uza svoju ženu i bit će njih dvoje jedno tijelo“ (Post 2, 24). S druge strane, mora se reći kako je Adamu bila dana i alternativa, a to je smrt (usp. Post 2,17) koju je na kraju i odabrao (usp. Post 3, 6). No, Bog ne odustaje od čovjeka, već mu odmah nakon pada u grijeh, naviješta Radosnu vijest: da će mu, preko žene i njezina roda biti omogućen povratak k izvornom skladu i milosti (usp. Post 3, 15). Navijestio je Novog Adama i Novu Evu, pa zato sv. Pavao govori: „A kada dođe punina vremena, odasla Bog Sina svoga: od žene bi rođen, Zakonu podložan da podložnike Zakona otkupi te primimo posinstvo.“ (Gal 4, 4–5).

Krist je doista ostavio svog Oca (Utjelovljenje) i majku (smrt na križu) da prione (Euharistija) uza svoju ženu (Crkvu) i da njih dvoje budu jedno tijelo (novo nebo i nova zemlja). U toj konotaciji završava posljednja knjiga Svetog pisma, govoreći o svadbenoj gozbi Krista i nakićene zaručnice (Otk 19, 7; 21, 2; 22, 17). Stoga je objekt istraživanja ovoga rada Posljednja večera, događaj kojem je smjerao čitav Isusov život (usp. Lk 9, 51).

Posljednju večeru se pak ne može shvatiti ako se ne poznaje židovska kultura i običaji, pa je prvi cilj istraživanja uz pomoć povijesno-kritičke metode dovesti u vezu i usporediti Isusovu Posljednju večeru i židovsku Pashu. Iako prema novozavjetnim izvještajima (usp. 1 Kor 11, 23–26; Mt 26, 17–30; Mk 14, 12–26; Lk 22, 7–20; Iv 13, 1–38) postoje dvojbe oko stvarnog datuma Posljednje večere, može se reći kako se Posljednja večer zaista odvijala u kontekstu židovske Pashe.

Prema tome, drugi cilj ovog rada je rekonstruirati novozavjetna izvješća Posljednje večere i dokazati kako je Isus iskoristio elemente židovske Pashe ostvarujući ih u samome sebi te darujući novost čitavom židovskom kultu. Treći cilj je prikazati kako su Adam i Eva „modeli“ na temelju kojih je Bog htio objaviti svoj naum o čovjeku¹ poput Posljednje večere nakalamljene na pashalni obred kao „model“ na temelju kojeg je Bog htio objaviti svoj naum o oslobođenju od grijeha i patnje odnosno o kraljevstvu Božjem. Danas kršćani slave Posljednju večeru kao muku, smrt i uskrsnuće Isusa Krista u liturgijskom slavlju kojeg nazivaju sv. Misa. Slikoviti i biblijski sadržaj sv. Mise nudi novu, *pashalnu egzegezu* svakodnevnog života te je četvrti cilj ovog rada aktualizirati otkrivanje zajedničarske dimenzije sv. Mise.

U prvom dijelu rada se najprije osvrnulo na ustanovljenje Pashe prema Izl 12 te se istaknule ključne odrednice. U drugom dijelu rada se na temelju sinoptičkih tekstova objasnilo ustanovljenje Euharistije s novostima koje je Isus unio slaveći Pashu. U trećem dijelu se posebno osvrnulo na Ivanov izvještaj ustanovljenja Euharistije, te se ukazalo na istovjetnosti Posljednje večere sa Pashom i drugim elementima židovskog kulta kako bi se uočila ispunjenja starozavjetnih proroštva (usp. Iz 53; Jer 31, 31) odnosno Božjeg obećanja spasenja (usp. Post 3,15; Otk 21).

Da bi se uspjelo u ostvarenju zadanih ciljeva u metodologiji istraživanja obuhvatio se i doslovni i duhovni smisao biblijskih tekstova te koristile metode kompilacije, deskripcije, analize i sinteze znanstvenih i stručnih radova koji su se bavili ovom tematikom.

¹ Usp. IVAN PAVAO II., *Muško i žensko stvori ih. Kateheze o ljudskoj ljubavi. Cjelovita teologija tijela*. Svezak I.: 10,3. Split, 2020.

1. USTANOVLJENJE ŽIDOVSKJE PASHE

Svekolika židovska povijest započinje izlaskom Izraelaca iz egipatskog ropstva, iako, važna je i povijest praotaca Abrahama, Izaka i Jakova, jer su upravo njihovi potomci živjeli i radili u Egiptu (usp. Izl 1, 1–5).² Naime, Abra(ha)m je živio u Haranu na sjeveru Mezopotamije kada mu se objavljuje Bog i obećava potomstvo, zemlju i blagoslov (usp. Post 12, 1–3). Za razumijevanje Božjeg poziva upućenog Abrahamu da izađe iz idolatrije i počne štovati samo jednog Boga, vrlo je važno imati na umu da su narodi dviju tada prisutnih civilizacija (Mezopotamija i Egipat) vjerovali u mnoštvo bogova.³ Štoviše, to je ključ i za daljnje razumijevanje židovske povijesti, jer se zapravo, prema biblijskim tekstovima daje iščitati kako je u Abrahamu tada postao „uosobljen“ čitav Izrael (usp. Post 12, 3; 17, 6 – 8).⁴ Abra(ha)movim, dakle, odazivom Bogu (usp. Post 12, 4) i zaposjedanjem Obećane zemlje (usp. Post 12, 5–9) započinje židovska povijest (spasenja) i vjera u jednog Boga.⁵ Osim Obećane zemlje, Bog je ispunio i svoje obećanje potomstva dajući Abrahamu sina Izaka (usp. Post 21, 7). Zatim i kroz kušnju u kojoj traži od Abrahama žrtvovanje sina (usp. Post 22, 2) izlijeva na njega blagoslov (usp. Post 22, 15–19). Nadalje, Abrahamovom sinu Izaku se rodio sin Jakov, kojeg Bog naziva novim imenom Izrael (usp. Post 32, 29), što znači „neka se Bog pokaže jakim“ odnosno prema pučkoj etimologiji „pokazao se jakim protiv Boga.“⁶ Jakov odnosno Izrael imao je dvanaest sinova (usp. Post 35, 22), a jednog od njih, Josipa, zbog zavisti (usp. Post 37, 11) braća su prodala u Egipat (usp. Post 37, 28.36). Ondje, zahvaljujući svom daru tumačenja snova, Josip je postao upraviteljem faraonovih dobara (usp. Post 41, 40).

Isto tako, do izražaja dolazi i važnost geografskih značajki Obećane zemlje, jer su i one doprinijele oblikovanju židovske religije i kulta. Nerijetko su stanovnici tog područja bili prisiljeni na selidbu u druge krajeve radi vlastitog opstanka,⁷ jer reljef tog područja očituje se

² Usp. Slavica DODIG, *Biblijski krajolici: prilog biblijskog historijskog geografiji*, Zagreb, 2020., 65. Postoje dvije pretpostavke za početak povijesti židovskog naroda; prva zastupa razdoblje između 2176. i 1992. g. pr. Kr., pa bi prema tome Izlazak bio 1447. g. pr. Kr., a druga razdoblje između 1990. g. pr. Kr. i 1815. g. pr. Kr. prema čemu bi Izlazak bio oko 1270. g. pr. Kr.

³ Usp. Paul LAWRENCE, *Atlas biblijske povijesti*, Zagreb, 2012, 22-29.

⁴ Usp. Adalbert REBIĆ, Abraham prema židovskoj rabinskoj egzezezi, u: *Bogoslovska smotra* 76 (2006.) 3, 600. Čitajući Stari zavjet uočava se kako su Izraelci uvijek bili u napasti da prijeđu iz monoteizma u politeizam klanjajući se raznim kumirima (usp. Ez 6, 9; 8, 11; 16, 36; 23, 37; Hoš 4, 17; 11, 2).

⁵ Usp. Isti, *Biblijske starine*, Zagreb, 1983., 60.

⁶ Usp. Roland de VAUX, Knjiga Postanka, fusnota c), u: *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi Zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jerusalem.“* Rebić, A., Fućak, J., Duda, B. (ur.), Zagreb, 2014., 46.

⁷ Usp. Adalbert REBIĆ, *Biblijske starine*, 23. Također, Obećana zemlja se nalazi na razmeđu triju kontinenata, između dviju velikih mnogobožičkih civilizacija (Egipta i Mezopotamije), pa je često služila gotovo kao tranzitno područje na kojem se ratovalo i trgovalo, rušilo i gradilo te postalo vrlo važno geopolitičko središte.

kroz pet fizionomskih pojaseva⁸, a klima kroz svoja tri tipa⁹, što je uvelike utjecalo na pojavu vremenskih (ne)prilika poput olujnog vjetrova, velikih vrućina i bezoborinskih razdoblja ili pak obilnih kiša.¹⁰ Tako su Abraham i njegovi potomci znali silaziti u Egipat zbog suše (usp. Post 12, 10; 41, 57; 43, 1), koji je za razliku od Obećane zemlje, zahvaljujući plodnoj riječnoj dolini Nila uvijek bio opskrbljen hranom.¹¹ Kada su se u jednoj takvoj sušnoj godini Jakovljevi sinovi spustili u Egipat gdje im se očitovao Josip, brat kojeg su prodali, tamo su se onda trajno i nastanili (usp. Post 42–47). Njihovi brojni potomci su ondje boravili gotovo 430 godina (usp. Izl 1, 6.12), ali zaboravljajući na okolnosti svog dolaska te dolaskom drugog faraona na vlast, postali su robovi, tlačeni i mučeni neprekidnim radom (usp. Izl 1, 8–13). No, Gospodin se „sjetio svog saveza s Abrahamom“ (usp. Post 15, 13-18; Izl 2, 24–25) i sažalio se nad njima (usp. Izl 3, 7–8) te je odabrao Mojsija, potomka Levija, koji je tada pasao ovce na brdu Sinaj, kako bi izbavio svoj narod iz egipatskog ropstva i odveo ih u „zemlju gdje teče med i mlijeko“ objavivši mu se kao Jahve (usp. Izl 3, 13–18). Naime, samom djelu izbavljenja prethodilo je devet zala koje je Bog pustio na Egipćane (krv, žabe, komarci, obadi, pomor stoke, čirevi, tuča, skakavci, tama), dok se sam izlazak iz Egipta dogodio u okviru desetog zla, pomora egipatskih prvorođenaca (usp. Izl 8–12) za koje se jedino ne može pronaći nikakva prirodna objašnjenja.¹² Dvanaesto poglavlje Knjige Izlaska dovodi do središta djela izbavljenja u okviru desetog zla koje se poistovjećuje s ustanovljenjem Pashe.

„Jahve reče Mojsiju i Aronu u zemlji egipatskoj: 'Ovaj mjesec neka vam bude početak mjesecima; neka vam bude prvi mjesec u godini. Ovo objavite svoj zajednici izraelskoj: Desetog dana ovoga mjeseca neka svatko za obitelj pribavi jedno živinče. Tako, jedno na obitelj. Ako je obitelj premalena da ga potroši, neka se ona priključi svome susjedu, najbližoj kući, prema broju osoba. Podijelite živinče prema tome koliko koja osoba može pojesti. Živinče neka bude bez mane, od jedne godine i muško. Možete izabrati bilo janje bilo kozle. Čuvajte ga do četrnaestoga dana ovoga mjeseca. A onda neka ga sva izraelska zajednica zakolje kad se spusti suton. Neke uzmu krvi i poškrope oba dovratnika i nadvratnik kuće u kojoj se bude blagovalo. Meso, pečeno na vatri, neka se pojede te iste noći s beskvasnim kruhom i gorkim

⁸ To su: priobalni sredozemni ravničarski pojas, srednji gorski pojas u pravcu u sjever-jug, jordanska dolina i Transjordanija te krajnji peti pojas Istočne pustinje. Usp. Božo LUJIĆ, *Tragovima biblijskih prostora i događaja. Biblijsko-teološki i povijesno-arheološki uvidi i poruke*. Zagreb, 32-48.

⁹ To su: sredozemna klima sa suhim vrućim ljetom, klima masline (Csa), središnji dio (manji dio Judeje) ima vruću stepsku klimu (BSh), a južni dio (veći dio Judeje i Idumeja) vruću pustinjsku klimu (BWh). Usp. *Isti*, 32-48.

¹⁰ Usp. *Isti*, 32-48. Usp. također i Paul LAWRENCE, *Atlas biblijske povijesti*, 50.

¹¹ Usp. Adalbert REBIĆ, *Biblijske starine*, 22.

¹² Usp. Paul LAWRENCE, *Atlas biblijske povijesti*, 34.

zeljem. Da ništa sirovo ili na vodi skuhanu od njega niste jeli, nego na vatri pečeno: s glavom, nogama i ponutricom. Ništa od njega ne smijete ostaviti za sutradan: što bi god do jutra ostalo, morate na vatri spaliti. A ovako ga blagujte: opasanih bokova, s obućom na nogama i sa štapom u ruci. Jedite ga žurno: to je Jahvina pasha. Te ću, naime, noći ja proći egipatskom zemljom i pobiti sve prvorođence u zemlji egipatskoj – i čovjeka i životinju. Ja, Jahve, kaznit ću i sva egipatska božanstva. Krv neka označuje kuće u kojima vi budete. Gdje god spazim krv, proći ću vas; tako ćete vi izbjeći biču zatornomu kad se oborim na zemlju egipatsku. Taj dan neka vam bude spomen-dan. Slavite ga kao blagdan u čast Jahvi. Svetkujte ga po trajnoj uredbi od koljena do koljena. Sedam dana jedite beskvasan kruh. Prvoga već dana uklonite kvasac iz svojih kuća. Jer, tko bi god od prvoga do sedmoga dana jeo ukvasan kruh, taj se ima iskorijeniti između Izraelaca. Prvoga dana držite sveto zborovanje, a tako i sedmoga dana. Nikakva posla tih dana nemojte raditi. Jedino jelo, što kome treba, možete pripremiti. Držite Blagdan beskvasnih kruhova! Toga sam, naime, dana izveo vaše čete iz zemlje egipatske. Držite zato taj dan kao blagdan od koljena do koljena: to je vječna naredba. Od večeri četrnaestoga dana prvoga mjeseca pa do večeri dvadeset prvoga dana toga mjeseca jedite beskvasan kruh. Sedam dana ne smije biti kvasca u vašim domovima. Tko bi god jeo bilo što ukvasano, taj neka se ukloni iz izraelske zajednice, bio stranac ili domorodac. Ništa ukvasano ne smijete jesti: u svim svojim prebivalištima jedite neukvasan kruh.' (...) 'I kad dođete u zemlju koju će vam Jahve dati kako je obećao, vršite ovaj obred. Kad vas vaša djeca zapitaju: 'Što vam taj obred označuje?' odgovorite im: 'Ovo je pashalna žrtva u čast Jahvi koji je prolazio mimo kuće Izraelaca kad je usmrćivao Egipćane, a naše kuće pošteđivao.' Tada narod popada ničice i pokloni se. (...) Ona noć koju je Jahve probdio da njih izbavi iz Egipta, odonda je svima Izraelcima, u sve naraštaje njihove, noć bdijenja u čast Jahvi“ (Izl 12, 1-20. 25-42).

Dakle, navedeni biblijski tekst nalazi se u Knjizi Izlaska i dolazi u kontekstu razgovora Mojsija i Arona s faraonom kojega, kao Božji predstavnici, mole da pusti Izraelce tri dana hoda u pustinju da bi iskazali štovanje Jahvi (usp. Izl 5, 1.3; 7, 26; 9, 13; 10, 3). Faraon im dopušta štovanje, ali u svojoj zemlji (usp. Izl 8, 21) ili pod njegovim uvjetima (usp. Izl 10, 11.24), ali Mojsije ne popušta i govori faraonu da im je za bogoštovlje potreban izlazak u pustinju (usp. Izl 8, 23). U tim pregovorima se primjećuje da nema spomena o „zemlji gdje teče med i mlijeko“, već se kao bit izlaska očituje sâmo bogoštovlje koje će se izvršiti prema Božjim uputama.¹³ Isto tako, izgleda da Mojsije i Aron „skrivaju“ pravi razlog izlaska (Obećana zemlja,

¹³ Usp. Joseph RATZINGER, *Duh liturgije*, Split, 2015., 12.

usp. Izl 2, 8). No, kako kaže Ratzinger, bogoštovlje i zemlja nisu suprotstavljeni ciljevi, štoviše, Obećana zemlja i bogoštovlje su u korelaciji i interakciji, jer se zemlja daruje da bi bila mjesto štovanja¹⁴ i kako kaže Pardon: „po odnosu prema zemlji narod pokazuje svoj odnos prema Bogu, a Bog se služi zemljom kako bi pokazao svoj odnos prema svom narodu.“¹⁵ Uzajamnost zemlje i bogoštovlja dobiva svoj potpuni oblik na Sinaju posredstvom Mojsija i to sklapanjem saveza između Boga i naroda čiji je sadržaj Dekalog.¹⁶ Zatim tako i onaj navedeni razlog izlaska u pregovorima s faraonom biva konkretiziran u sveobuhvatnom pravnom i životnom ustroju Židova kao naroda, jer na Sinaju Bog daruje nutarnju zemlju bez koje ona zemljopisna ne bi bila moguća za egzistiranje. Dapače, Bog najprije želi poučiti Izraelce životu prema svojoj volji, da bi darovana im zemlja mogla postati prava vrijednost, mjesto u kojem vlada On sâm, pa je Obećana zemlja prije svega analogija duhovnog, vječnog posjeda (Post 17, 8; 28, 4; 48, 4; Izl 6, 7; Lev 14, 34; Pnz 1, 8; 2, 12; 4, 1; Jš 1, 15). Bez ispravnog štovanja Boga, nema slobode, pa puko posjedovanje države i zemlje može postati ropstvo, stoga je „Sinaj u Obećanoj zemlji trajno nazočan.“¹⁷ Djelo izbavljenja odnosno Pasha postalo je sredstvo za primanje Dekaloga, a prema svemu navedenom može se reći kako je Dekalog zapravo manifestacija slobode za koju ih je Bog pripremao tijekom četrdeset godina u pustinji. Dakle, Pasha je bila samo znak onog što će se dogoditi i onog što je zapravo smisao Božje intervencije, a to je sklapanje Saveza¹⁸ (usp. Izl 6, 7; 24, 8 -11).¹⁹ No, prije toga, izlazak ne bi bio ni moguć bez pashalne žrtve, bez Božje odluke da se objavi i dade uputu o izlasku, inače bi to bio Mojsijev „zov u tami“ ili „puko samopotvrđivanje.“²⁰ Tako da se može reći kako su pasha, izlazak i savez na Sinaju jedan događaj, ali vremensko odijeljeni. To jest struktura i elementi tog „budućeg“ bogoštovlja (saveza) očituje već u noći izlaska.

¹⁴ Usp. *Isto*, 13.

¹⁵ Usp. Đurica PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee*, Zagreb, 2017., 26.

¹⁶ Usp. Adalbert REBIĆ, Središnje teme Starog Zavjeta, 121. Dekalog su Deset Božjih zapovijedi od kojih se prve tri odnose na odnos između Boga i čovjeka, a ostalih sedam na odnos čovjeka prema čovjeku; Dekalog se ujedno definira kao Povelja saveza iz kojeg proistječu svi ostale upute za put prema Bogu, građanska i kaznena prava, društveni, moralni i liturgijski zakoni (Tora).

¹⁷ Usp. Joseph RATZINGER, *Duh liturgije*, 15.-16.

¹⁸ Usp. Karlo VIŠATICKI, Različita značenja hebrejskog pojma berit i njegova dvoznačnost u 2Kr, u: *Bogoslovska smotra*, 80 (2010.) 1, 337 – 338. Također, simbolično značenje herb. glagola ברית bryth (doslovno prevedeno „kompaktan“ (jer je napravljen prolaskom između komada mesa)) koji dolazi od riječi בָּרַח barah što znači „za odabir“, „za hranjenje“, birati, jesti, (davati) meso; nije do danas razjašnjena etimologija. Ako je pak Savez činio Dekalog i prolijevanje krvi (Izl 24, 8), može se otkriti poveznica s Kristom koji je Riječ (Iv 1,1) i koji je rekao svojim učenicima „tko blaguje moje tijelo i pije krv moju“ (Iv 6, 51-58; Mt 26, 26-28; Mk 14, 22-24) i tako darujući se na križu uspostavio novi Savez.

¹⁹ Usp. Leon KLENICKI, *The Passover celebration: A Haggadah for the Seder*, Chicago, 1980., 2. Tradicija je da se tijekom obreda čita i Pjesma nad pjesmama, pa jedna rabinska interpretacija uspoređuje Boga sa zaručnikom, a Izrael sa zaručnicom te kaže kako je takav odnos utvrđen na Sinaju tj. postao je bračna stvarnost Božjim otkrivenjem i Izraelovim prihvaćanjem Tore.

²⁰ Usp. Joseph RATZINGER, *Duh liturgije*, 18.

1.1. Pasha i njen povijesni kontekst

Riječ Pasha (ܡܫܚ *pacach*)²¹ aramejska je riječ i istovjetna je s hebrejskom riječi Pesah (פסח *pecach*) i to je najvažniji povijesni blagdan za Židove.²² Riječ *psh* ima nekoliko značenja: 1) životinja koja se žrtvuje, 2) skok, skočiti, preskočiti, prijeći, pa čak i plesati (usp. 1 Kr 18, 21), i(li) hramati/postati hrom²³, 3) iz akademskog preuzeto „ublažiti“ bogove, 4) „spasiteljski prolazak“ Boga koji spašava ljude od zlih sila. U ovom kontekstu, pasha jest prolazak Jahve iznad izraelskih domova dok je istovremeno udario egipatske, a kasnije se ustalila kao spomen-blagdan, no podrijetlo tog imena i dalje je sporno.²⁴

Pasha je izvorno bila predmojsijevski proljetni blagdan kojeg su slavili nomadski pastiri prinoseći bogu žrtvu za sreću u stoci²⁵, a postoji indicija da je to ona žrtva za koju su Mojsije i Aron molili faraona (usp. Izl 5, 1).²⁶ Prema Božjoj uputi, Pasha se mora svetkovati u obiteljskom krugu svake godine uvijek u isto vrijeme, a to je 14. u mjesecu abibu (nakon babilonskog ropstva nisan)²⁷ koji je od tada postao prvi mjesec židovskog kalendara.²⁸ Ona postaje „spasiteljski čin“ i zapravo samo prvi dan (noć bdijenja, usp. Izl 12, 42) slavlja blagdana Beskvasnih kruhova koji traje sedam dana od 15. do 21. nisana (usp. Izl 12, 15), a kojeg su Izraelci spojili s Pashom pri dolasku u Kanaan. Uz blagdan Beskvasnih kruhova vezao se prinos prvine žetve, a Izraelcima je postao podsjetnik na žurbu odlaska pri kojem se nije stiglo ukvasati tijesto (usp. Izl 12, 34). Često su ta dva blagdana u biblijskim tekstovima različiti (usp. Lev 23, 5–8 usp. Ezr 6, 19–22; 2 Ljet 35, 17), a često i poistovječeni (usp. Pnz 16, 1–8; 2Ljet 30, 1–

²¹ Usp. Adalbert REBIĆ, Pasha i pashalna večera kao pralik Euharistije, u: *Bogoslovska smotra* 45 (1975.) 1, 20.

²² Usp. Rabin Kotel DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Zagreb, 2004. 168-169. Naziva se još i Blagdan poštede, Blagdan beskvasnih kruhova, Blagdan slobode i Blagdan proljeća.

²³ Podsjećajući na događaj kod Penuela, u noći kad je Jakov prebacio svoju ženu i djecu preko potoka Jabok, a on ostao te se borio s nepoznatim čovjekom nakon čega je dobio ime Izrael te počeo hramati (usp. Post 32, 32). U rečenici *I neki se čovjek rvaao s njim dok nije zora svanula* upotrijebljeni su glagoli „wrestled“ (hebr. קָבַח 'abaq) što doslovce znači poprimiti prašinu te „daybreak“ (hebr. הָאֵלֹהִים 'alah) što znači uzdići se; metaforički govoreći to bi značilo prijeći iz ništavila u život (usp. zaziv Milosrđe Božje, koje si nas iz ništavila pozvalo u život). U tom kontekstu promjena imena Jakov → Izrael, te prijelaz Penuela kad je *sunce ogranulo* može se isto shvatiti kao spasiteljski (pashalni) čin. (zapažanje autora)

²⁴ Usp. Pierre-Emile BONNARD, Pasha, u: *Rječnik biblijske teologije*, Xavier Leon-Dufour i dr. (ur.), Zagreb, 1993., 829.

²⁵ Usp. Bernard COUROYER, Knjiga Izlaska (fusnota e)), u: *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi Zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jerusalem.“* Rebić, A., Fućak, J., Duda, B. (ur.), Zagreb, 2014., 77.; Usp. također i Adalbert REBIĆ, *Biblijske starine*, Zagreb, 1983., 204.

²⁶ Usp. Pierre-Emile BONNARD, Pasha, u: *Rječnik biblijske teologije*, 829.

²⁷ Usp. Rabin Kotel DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 168. Vrijeme proljeća i skupljanja prvih poljoprivrednih plodova.

²⁸ Usp. Isti, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 48.-49. Danas postoje dva redosljeda mjeseci, uz ovaj kojemu je početak nisan zbog izlaska Izraelaca iz egipatskog ropstva (pa se može reći da je to liturgijski kalendar), tu je i drugi kojemu je početak mjesec tišre u kojem se slavi stvaranje svijeta i čovjeka.

23).²⁹ No, jedno je sigurno: Pasha se slavi jedanput godišnje kao spomen izlaska Izraelaca iz egipatskog ropstva ustanovljen Božjom voljom (usp. Izl 12, 14.17; 13, 3.10). Također, iz teksta ustanovljenja Pashe daje se iščitati još nekoliko povijesnih značajki. Najprije, svaka je obitelj morala pribaviti jedno živinče, ali ne bilo kakvo, već je moralo biti muško, jednogodišnje i bez mane, a klanje je bilo pridržano čitavoj izraelskoj zajednici.³⁰ Druga važna stvar je „premazivanje“ dovratnika i nadvratnika krvlju zaklanog janjeta. Naime, janje se klalo tako što mu se prerezao grkljan, a krv bi se izlivala u tzv. „svete posude“ inače korištene u liturgiji (usp. 1 Kr 12, 14). U njih bi onda Izraelci umočili izopovu trsku kojom su premazivali nadvratnike i dovratnike svojih kuća, što je postalo „trajni vanjski znak dovršene žrtve“ kako bi anđeo smrti mogao vidjeti tko je prinio žrtvu, a tko nije. U tome se očituje smisao pashalne žrtve: izbavljenje od smrti kroz jaganjčevu krv.³¹ No, pashalna žrtva tu još nije završena. Tekst ustanovljenja donosi još jedan ključni čin, a to je blagovanje jaganjčevog mesa sa beskvasnim kruhom i gorkim zeljem (usp. Izl 12, 8). Tek tada, *žurnom* zajedničkom konzumacijom pečenog janjeta „opasnih bokova, s obućom na nogama“, pasha Jahvina je dovršena (usp. Izl 12, 11).

1.2. Blagdan Pashe prema starozavjetnim i rabinskim predajama

Od prvotnog obiteljskog blagdana, prema deuteronomističkoj predaji, Pasha je postala hramski obred i jedan od tri hodočasnička blagdana koji su se slavili samo u jeruzalemskom svetištu (usp. Pnz 16, 1-17). Dakle, bila je centralizirani blagdan sa svojevrsnim kultom: krv se izlivala na žrtvenik, a svećenici i leviti su postali glavni akteri slavlja.³² U međuzavjetnoj i rabinskoj literaturi izlazak poprima teološko značenje i slikovito se primjenjuje na svaku vrstu oslobođenja (iz asirskog i babilonskog ropstva, a na kraju i od grijeha), dok Egipat počinje predstavljati svaku vrstu zla i grijeha. Na primjer, kada su bili pod asirskim jarmom Izaija uspoređuje oslobođenje s pashalnom noći (usp. Iz 30, 29) u kojoj će Bog poštedjeti, izbaviti (פּוֹצֵחַ *pacach*) Jeruzalem, a Jeremija slavi to oslobođenje kao novi izlazak (usp. Jer 31, 2-21).³³ Po povratku iz babilonskog sužanjstva Pasha postaje najvažniji blagdan kojeg su svi morali

²⁹ Usp. Pierre-Emile BONNARD, Pasha, u: *Rječnik biblijske teologije*, 830.

³⁰ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, New York, 2011., 52. Naime, za vrijeme prve Pashe muškarci svih dvanaest plemena su prinosili žrtvu (usp. Izl 12), no nakon što su izgradili zlatno tele tijekom boravka u pustinji, prinos žrtvi to jest svećeništvo je postalo pridržano samo Levijevom plemenu (usp. Izl 32).

³¹ Usp. *Isto*, 55.

³² Usp. Pierre-Emile BONNARD, Pasha, u: *Rječnik biblijske teologije*, 831.

³³ Usp. *Isto*, 830. Prijevod Sedamdesetorice pojačava taj izraz: „Evo ja vodim djecu Izraelovu u blagdan Pashe“ (Jer 31, 8 = grč. 38, 8)

slaviti, štoviše, obred je postao jezgra židovske nacije.³⁴ Također, neki učenjaci pretpostavljaju da je Pasha vrsta žrtve koja se zove *toda* žrtva ili žrtva zahvalnica (usp. Lev 7), dakle čin zahvaljivanja za izbavljenje od smrti. Stoga, Pasha nije puko blagovanje, već sveta gozba, a koju su mogli slaviti samo članovi saveza (usp. Izl 12, 43–49).³⁵

U to je vrijeme Pasha imala tri dimenzije: memorijalnu, mistagošku i eshatološku.³⁶ Upravo riječ spomen (hebr. im. זָכָר *zikarown*)³⁷ očituje memorijalnu dimenziju, pa prema nekim rabinskim tumačenjima, postala je podsjetnik na stvaranje svijeta koji je izvučen iz kaosa baš kao što je Izrael izvučen iz ropstva; stoga ako je Bog razdvojio Crveno more (usp. Izl 14, 21) mogao je to zato jer je u početku razdvojio iskonski ocean (usp. Post 1, 6). Isto tako, ako je Bog spasio Jakovljeve sinove, mogao je to zato jer je najprije spasio njegove pretke. Pasha je poistovjećena i s Abrahamovom kušnjom žrtvovanja Izaka (usp. Post 22) koji postaje slika pashalog janjeta (usp. Pnz 16), pošteđen (usp. Post 22, 12) kao i Izraelci (usp. Izl 12, 23), ali Izak zbog svoje poslušnosti postaje i pralik pashalnog janjeta u pravom smislu (usp. Hebr 11, 17–19).³⁸ Nadalje, mistagoška dimenzija se očituje blagovanjem janjadi, beskvasnih kruhova i gorkih trava kada su *posadašnjili* i *uprisutnili* sve ono što je Bog učinio za njihove pretke (Izlazak, sklapanje Saveza i utvrđivanje Izraela kao naroda).³⁹ Stoga je slavljenjem Pashe, svaki Izraelac osobno doživljavao oslobođenje (od grijeha) i zahvaljivao Bogu na tom spasenju.⁴⁰ Upravo pashalna večera kao vrhunac blagdana Pashe koja je imala žrtvenu narav (jer pashalno janje je žrtveno jelo) jest zahvala (hebr. *toda*) Bogu za Njegove velike pothvate u prošlosti i znak nade Božje zaštite u budućnosti.

Znajući da se Pasha morala svetkovati trajno od koljena do koljena (usp. Izl 12, 14), u kasnožidovsko vrijeme je dobila potpuno mesijansku i eshatološku dimenziju (usp. Iz 65, 16–17; 66, 22; Jer 31, 2–34; Ez 16; Hoš 2, 17). Naime, svaka se obitelj nadala da će jednom doživjeti potpuno oslobođenje, da će doživjeti konačni spas, konačnu pobjedu nad grijehom i povratak u raj. Stvaranje svijeta i čovjeka je početak povijesti spasenja koje se nastavlja u

³⁴ Usp. *Isto*, 831.

³⁵ Usp. *Isto*, 56–57.

³⁶ Usp. Tadej VOJNOVIĆ, *U svjetlu Kristovih otajstava. Kateheze*. Zagreb, 2018., 41.

³⁷ Usp. Adalbert REBIĆ, Pasha i pashalna večera kao pralik Euharistije, 20.; the Word, Bible Software, verzija 5.0.0.1450. Ima korijen glagola זָכַר zakar što znači „označiti“ tj. „zapamtiti“, „spomenuti“, dakle, to je aktivan glagol kojim se sjećanje odmah i aktualizira i uprisutnjuje, a prvi put se spominje u u Post 1, 26–27 za „biti muško“ tj. „zapamćen“ ili „sjeti se“; grčki prijevod anamnesis – ponovno sjećanje; *biti sjećanje unaprijed budućega spasenja* (usp. Karl RAHNER i Herbert VORGRIMLER, *Teološki rječnik*, Đakovo, 1992., 18.). Primjer nalazimo i u Ps 8 koji opjevava Boga koji se sjeća i pohađa čovjeka svojim stvarateljskim djelom, pa zbog tog Božjeg sjećanja čovjek uopće i jest (Usp. Arkadiusz KRASICKI, Dostojanstvo čovjeka u Ps 8, u: *Kateheza*, 31 (2009.) 4, 317).

³⁸ Usp. Usp. Pierre-Emile BONNARD, Pasha, u: *Rječnik biblijske teologije*, 832.

³⁹ Usp. Adalbert REBIĆ, Pasha i pashalna večera kao pralik Euharistije, 21.

⁴⁰ Usp. *Isto*, 22.

odabiru Abrahama i Izraela, a ostvarit će se u obraćenju svih ljudi. Proroci su to eshatološko spasenje poistovjetili sa svadbenom gozdom Boga zaručnika i naroda zaručnice: „Ovako govori Jahve: 'Na ovome mjestu o kojemu vi velite: 'To je pustinja bez čovjeka i bez živinčeta' – u gradovima judejskim i po opustošenim ulicama jeruzalemskim opet će se oriti poklici radosti, poklici zaručnika i zaručnice, poklici onih koji će u domu Jahvinu prinositi žrtve zahvalnice pjevajući: 'Hvalite Jahvu nad vojskama, jer je dobar Jahve – vječna je ljubav njegova!' Jer ja ću obnoviti zemlju da bude kao nekoć' – riječ je Jahvina.“ (Jer 33, 10–11).

„Ali ću se ja ipak spomenuti svojega saveza s tobom što ga sklopih u dane mladosti tvoje i uspostaviti ću s tobom savez vječan.“ (Ez 16, 60).

„Jer suprug ti je tvoj Stvoritelj, ime mu je Jahve nad vojskama; tvoj je otkupitelj Svetac Izraelov, Bog zemlje svekolike on se zove. Jest, k'o ženu ostavljenu, u duši uciviljenu, Jahve te pozvao. Zar se smije otpustiti žena svoje mladosti, pita Bog tvoj. Za kratak trenutak ostavih tebe, al' u sućuti velikoj opet ću te prigrliti. U provali srdžbe sakrih načas od tebe lice svoje, al' u ljubavi vječnoj smilovah se tebi, govori Jahve, tvoj otkupitelj.“ (Iz 54, 5–8)

Drugim riječima, oslobođenje od zlih sklonosti predstavlja novi Izlazak i novo stvaranje, koje zapravo postaje bračni savez, koje nadilazi čovjekovu grešnost, grešnost naroda i obnavlja prvotnu harmoniju s Bogom. Izuzetno važno je naglasiti, kako se i vidi u navedenim proroštvima da nije spasenje samo oprostjenje grijeha, već intimno zajedništvo s Bogom.⁴¹ Novo stvaranje će izvesti Božji poslanik, Mesija čiji su dolazak Židovi očekivali na svakom pashalnom slavlju.⁴²

Važno je ovdje podsjetiti da je prvotni cilj izlaska (pashhe) bilo bogoštovlje, koje se već očitivalo s izvršavanjem Božjih odredbi u pashalnoj noći (klanje žrtve, škropljenje njenom krvlju i blagovanje), a konačni oblik dobilo je na Sinaju sklapanjem saveza s točnim uputama za bogoštovlje i izgradnju Šatora sastanka koji će postati mjesto Božjeg prebivanja na zemlji (usp. Izl 25). Savez na Sinaju otpočetak je predstavljao bračni savez Boga i Izraela, a

⁴¹ Usp. Usp. Brant PITRE, *Jesus The Bridegroom. The Greatest Love Story Ever Told*, New York, 2018., 19.

⁴² Usp. Pierre-Emile BONNARD, Pasha, u: Rječnik biblijske teologije, 832. Židovi su se nadali da će Mesija doći točno u ponoć pashalne noći i ubiti sve židovske neprijatelje, baš kao što se to dogodilo za vrijeme izlaska iz Egipta, kao i da će se zajedno s njime pojaviti Mojsije i Ilija (usp. Mal 3, 23-24). Ovdje je postojala opasnost od pretjeranog nacionalizma odnosno zamišljanja Mesije kao ratnika i kralja koji će uspostaviti svoje kraljevstvo u Jeruzalemu.

bogoštovlje kao služenje Bogu je otpočetka podrazumijevalo obrađivanje i čuvanje⁴³ zemlje, *vrta* (u Edenu nije bilo Hrama, jer je sam Eden bio Hram, mjesto služenja Bogu, usp. Post 2, 8.15), a s obzirom da prvi čovjek nije ispunio tu dužnost to objašnjava Božje obećanje (nove) zemlje (usp. Iz 66, 22).

1.3. Pasha je Savez

Pasha je savez utoliko koliko se promatra već sama njezina ustanova kada se zaklano janje moralo blagovati, a u Židova „jesti i piti“ je *terminus technicus* za sklapanje saveza.⁴⁴ Blagovanje ili gozba je uvijek značilo uspostavljanje zajedništva, a krv koja se izljeva i po žrtveniku i po narodu simbolizira zajedništvo s Bogom, baš poput krvi koja povezuje ljude međusobno, tako i žrtvena krv povezuje narod s Bogom.⁴⁵ Naime, nakon što su Izraelci izišli iz Egipta, lutali su pustinjom četrdeset godina kada su napokon stigli na Sinaj. Ondje se Bog prvi put objavio Mojsiju dajući mu zadatak da izvede Izraelce iz ropstva (usp. Izl 3, 10) i kazao mu da će znak Njegove objave biti upravo bogoštovlje na tom istom brdu (usp. Izl 3, 12). Kada su stigli ondje, Izraelci postaju Izabrani narod (usp. Izl 19, 5–6) i posredstvom Mojsija sklapaju Savez s Bogom.

„Prihvati (Mojsije) zatim Knjigu Saveza pa je narodu glasno pročitao, a narod uzvratilo: 'Sve što je Jahve rekao, izvršit ćemo i poslušat ćemo.' Mojsije potom uzme krvi te poškropi narod govoreći: 'Ovo je *krv saveza* koji je Jahve s vama uspostavio na temelju svih ovih riječi.' Oni vidješe Boga Izraelova: podnožje njegovim nogama kao da je bilo od dragoga kamena safira, sjajem nalik na samo nebo. Ni ruke svoje nije pružio na izabranike Izraelaca: slobodno su Boga motrili i jeli i pili.“ (Izl 24, 7–8.10–11).

Dakle, to je bio poseban obred kojim se uspostavio (zaručnički) odnos između Jahve i naroda i kojeg je trebalo *konzimirati*. Predstavlja temeljnu strukturu biblijskog bogoslužja kao sveta gozba i liturgijski čin.⁴⁶ Stoga, Pasha kao sveta gozba je vrhunac židovske liturgije u kojoj je do kraja vidljivo zajedništvo Boga i Izraela sklopljeno na Sinaju, jer blagujući pashalno janje, prinesenu žrtvu, postaju dionici božanskog života.

⁴³ Hebrejski glagoli *abad* (obrađivati) i *šamar* (čuvati) u Starom Zavjetu označuju služenje Bogu kultom u svetištu i obdržavanjem Božjih zapovijedi u svakidašnjem životu. Usp. Adalbert REBIĆ, *Stvaranje svijeta i čovjeka*, Zagreb, 1996., 120.

⁴⁴ Usp. Isti, Biblijsko-judaistički korijeni euharistije kao gozbe, u: *Bogoslovska smotra* 51 (1981.) 2-3, 214.

⁴⁵ Usp. Isti, *Središnje teme Starog Zavjeta*, 123.

⁴⁶ Usp. *Isto*, 123.

Najzad, može se reći kako je Bog sklopio prvi takav savez još s Adamom i Evom uspostavljajući *šabat*⁴⁷ (usp. Post 1, 26–31; 2, 1–3.15–17), a kojeg su opovrgnuli svojom neposlušnošću i nevjernošću (usp. Post 3, 6–7), čiji je rezultat otuđenje od Boga, smrt (usp. Post 3, 22). Bog je već tada obećao sklapanje novog Saveza (usp. Post 3, 15.21)⁴⁸ koji se predskazao u savezu s Noom (usp. Post 9, 12–17), a onda i s Abrahamom (usp. Post 17, 1–13). Tu se može uočiti kako je stari Savez počivao na uzajamnoj obvezi dva „ravnopravna“ partnera. Osnovna analogija odnosa Boga i Izraela postaje analogija saveza⁴⁹, a taj saveznički odnos Bog – narod, uspoređen je sa zakonitom ženidbom, a kult lažnim bogovima uspoređen je s prostitucijom (usp. i Ez 16; 23; Hoš 1–3; Otk 17).⁵⁰ No, kao i prvi čovjek, izraelski narod je prekršio svoju savezničku obvezu odajući se idolopoklonstvu klanjajući se raznim kumirima.⁵¹ Tako da je izraelski narod idolopoklonstvom „pogazio zakletvu trajne vjernosti i isključivog zajedništva s Jahvom“⁵² sklopljenog na Sinaju. Dakle, idolopoklonstvo postaje vjeran prikaz bračne nevjere u koju su Izraelci zapali (usp. Hoš 9, 15; Iz 57, 8); Izrael je bio vjeran samo u svojoj mladosti (usp. Jer 2, 1–2), a potom neprestano tražio ljubavnike i bludničio (usp. Jer 3, 1–5),⁵³ pa je slijediti druge bogove i kumire značilo isto što i podati se bludu.⁵⁴ Tako da Izraelci postaju otpadnički narod koji je uspoređen s bludnicom, a Jahve s napuštenim mužem.⁵⁵ Dakle, čovjekova je potreba od početka da ga se spasi, jer sām čovjek to jest Izrael, nikad nije mogao

⁴⁷ Usp. Joseph RATZINGER, *Duh liturgije*, 23. Uspostava Šabata se ne može tumačiti drugačije nego u kontekstu odredbe sa Sinaja, jer potječu iz istog izvora; Šabat iznutra obuhvaća bit saveza: „Smisao stvorenja jest da se stvori mjesto za savez što ga Bog želi sklopiti s ljudima, a ako sve ovisi o savezu potrebno je uvidjeti da je savez odnos, Božje sebedarje čovjeku i istovremeno čovjekov odgovor Bogu.“ Sveto Pismo otkriva i dan Pashe kao Dan subotni: „Sjeti se da si i ti bio rob u zemlji egipatskoj i da te odande izbavio Jahve, Bog tvoj, rukom jakom i ispruženom mišicom. Zato ti je zapovjedio Jahve, Bog tvoj, da držiš dan subotnji.“ (Pnz 5, 15). Bog oslobađa Izraelce iz egipatskog ropstva radi poziva na bogoštovlje, kako bi ih uveo u Počivalište (Pnz 12, 9; Ps 95, 11), tako je blagdan Pashe poistovjećen s blagdanom počinka. Usp. Arkadiusz KRASIČKI i Elvis RAŽOV, Radna nedjelja u Hrvatskoj iz perspektive sedmog dana, u: *Diacovensia* 29 (2021) 3, 401.

⁴⁸ Bog je odjenuo Adama i Evu u odjeću od krzna (haljinu od kože), pa postoji indicija da je tada Bog učinio prvu žrtvu i to ne bilo kakvu. Naime, vanbiblijski rabinski zapisi koje preuzima kršćanstvo svjedoče da je to bila jaganjčeva žrtva. Dakle krv je morala biti razlivena da bi se „sakrila golotinja“ Adama i Eve: „Bog je zaklao janje da bi obukao Adama.“ Isto tako, u Targumima i midrašima umjesto „odjeće od kože“ stoji „odjeća slave“ ili „odjeća svjetla“, stoga „Adam/čovjek oblači odjeću slave koju je izgubio zbog svog pada – za vrijeme Kristova raspeća, novog Adama, zato što je kršten u vodi koja je izišla iz Kristova boka. Prema istoj targumskoj predaji, Adamova izgubljena „odjeća slave/svjetla“ nakon pada predstavljena je u liturgijskoj odjeći (velikog) svećenika.“ Usp. Željko PAŠA, Teologija „odjeće slave/svjetla“ u tradiciji kršćanskoga Istoka, u: *Obnovljeni život*, 69 (2014.) 3, 307.

⁴⁹ Usp. Adalbert REBIĆ, *Središnje teme Starog Zavjeta*, 113.

⁵⁰ Usp. Usp. Bernard COUROYER, Knjiga Izlaska (fusnota c), u: *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi Zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jerusalem.“* Rebić, A., Fućak, J., Duda, B. (ur.), 104.

⁵¹ Usp. Adalbert REBIĆ, *Središnje teme Starog Zavjeta*, 110.

⁵² Usp. Ružica MIHIĆ, *Bludništvo kao metafora za nevjeru Izraelskog naroda*. Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, 2017., 25.

⁵³ Usp. Luka TOMAŠEVIĆ, Novi Savez u Jeremiji, u: *Služba Božja* 20 (1980.), 4-5.

⁵⁴ Usp. *Isto*, 37.

⁵⁵ Usp. *Isti*, *Biblijske starine*, 89.

ponovno postati ravnopravan partner i uspostaviti zajedništvo s Bogom, nikakvim svojim naporima niti radom, ono je isključivo Božji dar i milost.⁵⁶

„Stoga ću je, evo, primamiti, odvesti je u pustinju i njenu progovoriti srcu. I vratit ću joj ondje njene vinograde, i od doline ću akorske učiniti vrata nade. Ondje će mi odgovarati ona kao u dane svoje mladosti, kao u vrijeme kada je izišla iz Egipta. U onaj dan“ – riječ je Jahvina – „ti ćeš me zvati: „Mužu moj“, a nećeš me više zvati: „Moj Baale“. (...) „Zaručit ću te sebi do vijeka; zaručit ću te u pravdi i u pravu, u nježnosti i u ljubavi; zaručit ću te sebi u vjernosti i ti ćeš spoznati Jahvu.“ (Hoš 2, 16–17. 21).

Iz navedene perikope vidljivo je da unatoč svemu Bog ostaje vjeran zaručnik. Ovdje je važno istaknuti dvije stavke. Najprije, izraz primamiti (hebr. *פָּתַח pathah*) je ovdje s izraženim značenjem, a znači stav nekoga koji odvraća svog druga s utrta puta (usp. Suci 14, 15), a i isti se izraz koristi kad se zavodi djeвица (usp. Izl 22, 15; Jer 20, 1)⁵⁷, dok bi doslovan prijevod značio *biti otvorena*. Već se na početku Biblije (usp. Post 1, 26–27) otkriva da je žena ona koja je otvorena (hebr. *נִפְתָּח nebah*), a muškarac onaj koji se sjeća (hebr. *זָכַר zakar*), tako da sada Bog koristi takvu analogiju da bi *podsjetio* svoj narod da je ljubljen, štoviše naviješta obnovu onog što je Adam razrušio. Drugo, prvome slično, glagol zaručiti (hebr. *אָרַס 'aras*) u Bibliji koristi isključivo za djevojku djevicu, pa tako Bog potpuno poništava preljubničku prošlost Izraela koji postaje kao novo stvorenje. Sada Bog daje „u miraz“ ne materijalna dobra starog saveza, već kreposti koje su mu potrebne da bi ostao vjeran savezu.⁵⁸ Hošeinim proroštvom je vidljiv zametak onog što su kasnije razvili Jeremija (31, 31–34) i Ezekiel (36, 26–27): spasenje, oslobođenje od grijeha, Novi savez koji će popraviti taj razvrgnuti saveznički odnos s Njim.⁵⁹ „Evo dolaze dani – riječ je Jahvina – kad ću s domom Izraelovim i s domom Judinim sklopiti novi savez. Ne savez kakav sam sklopio s ocima njihovim u dan kad ih uzeh za ruku da ih izvedem iz zemlje egipatske, savez što ga oni razvrgoše premda sam ja gospodar njihov – riječ je Jahvina. Nego, ovo je savez što ću ga sklopiti s domom Izraelovim poslije onih dana – riječ je Jahvina: Zakon ću svoj staviti u dušu njihovu i upisati ga u njihovo srce. I bit ću Bog njihov, a oni narod moj. I neće više učiti drug druga ni brat brata govoreći: Spoznajte Jahvu!, nego će me svi poznavati, i malo i veliko – riječ je Jahvina – jer ću oprostiti bezakonje njihovo i grijeha se njihovih neću više spominjati.“ (Jer 31, 31–34).

⁵⁶ Usp. Adalbert REBIĆ, *Središnje teme Starog Zavjeta*, 210.

⁵⁷ Usp. Usp. Emile OSTY, Jeremija, fusnota h), u: *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi Zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jerusalem.“* Rebić, A., Fućak, J., Duda, B. (ur.), 1303.

⁵⁸ Usp. *Isto*, 1303.

⁵⁹ Usp. Mario CIFRAK, Savez u izvještajima Posljednje večere, u: *Bogoslovska smotra* 80 (2010.) 1, 231-244.

Iz tog se jasno vidi da je Bog začetnik i tog Novog saveza, Bog je inicijator i čini ga u korist svog saveznika jasno naglašavajući razliku između tog i saveza na Sinaju koji je bio nestalan zbog naroda koji je bio odmetnički i koji nije bio vjeran Savezu. Novi savez je bezuvjetan, „čisti izraz Božje ljubavi“. Bog ne želi više zakon na „kamenim pločama“ (usp. Izl 24, 12), On želi srce.⁶⁰ Novi Zakon će biti upisan u srce svakog čovjeka te će se tada ostvariti ono obećanje sadržano u starom savezu, ona intimnost Boga i njegova naroda (usp. Izl 19, 5), a s obzirom na grešnost i nepopravljivost naroda, može ga ispisati samo Bog. Ta intimnost se sastoji u poznavanju Boga i Božjem milosrđu koje će oprostiti opacine naroda.

Novi Zavjet svjedoči da se opraštanje grijeha obistinilo u Isusu Kristu (usp. 1 Kor 5, 7) koji koristi Mojsijeve i Jeremijine riječi pri uspostavi Novog saveza na Posljednjoj večeri i to koristeći elemente pashalne večere (usp. Mt 26, 28; Mk 1, 4; Lk 24, 47; Dj 2, 38).⁶¹ Štoviše, prema sv. Pavlu, Isus je i Novi Adam (usp. Rim 5; 7; 1 Kor 15, 20–24), jer nas uči kako se sjećati rekavši „Ovo činite meni na spomen“, a spomen jest uzeti i jesti Njegovo tijelo, koje od kršćanina čini novo stvorenje (usp. Gal 6, 15; 2 Kor 5, 17; Ef 2, 15), ono čemu se nadao svaki Izraelac blagujući pashalnu večeru.⁶² No, najprije je potrebno poznavati obrednu strukturu Pashe u Isusovo vrijeme, po kojoj se onda mogu shvatiti novozavjetna svjedočanstva i uočiti konačnost pashalne gozbe koju je slavio Isus prije svoje smrti.

1.4. Obred židovske Pashe

Židovska proslava Pashe doživjela je kroz vrijeme mnoge promjene; neki su elementi dodani, neki ispušteni. Tako je na primjer, premazivanje kućnih pragova jaganjčevom krvlju prestalo, dok se smisao blagovanja janjeta zadržalo, pa i proširilo, a uvedeno je i pijenje četiri ju pashalnih čaša.⁶³

Kako bi slavlje uopće moglo započeti, potrebno je bilo učiniti nekoliko prethodnih radnji. Dan uoči blagdana, Židovi moraju temeljito očistiti svoje domove od bilo čega što je ukvasano, očistiti posuđe, ošišati se i uzdržati od jela. Prije zalaska sunca, kućedomaćini (obično očevi) su morali u predvorju Hrama zaklati janjce kao spomen-čin na noć Izlaska i tako prinijeti Bogu

⁶⁰ Usp. Luka TOMAŠEVIĆ, *Novi Savez u Jeremiji*, 9.

⁶¹ Usp. *Isto*, 12.

⁶² Usp. Adalbert REBIĆ, *Pasha i pashalna večera kao pralik Euharistije*, 24.

⁶³ Usp. Zvonko PAŽIN, *Vino u bogoslužju*, u: *Diacovensia* 25 (2017.) 2, 236.

žrtvu.⁶⁴ Uz to, bitno je pripremiti posudu i ručnik za ritualno pranje, jastuk za naslanjanje⁶⁵, slanu vodu i beskvasni kruh (*maces*), gorko bilje, ribane jabuke s medom i vinom (*haroset*), peršinovo lišće, tvrdo kuhana jaja te četiri čaše crnog vina⁶⁶ koje su strogo govoreći, uz blagovanje beskvasnog kruha i janjadi, najznačajnije u čitavom obredu, jer svi koji prisustvuju večeri moraju ih ispiti, „čak i siromahu koji živi od milostinje ne smiju dati manje od četiri čaše.“⁶⁷ Simbolizam četiriju čaša nalazi se u Knjizi Izlaska kada je Bog upotrijebio četiri izraza za spasenje i ostvarenje obećanog Saveza⁶⁸:

1. *Kaži, dakle, Izraelcima da sam ja Jahve; da ću vas izbaviti od tereta što su vam ga Egipćani nametnuli.*
2. **Oslobodit ću vas od ropstva u kojem vas drže;**
3. **izbavit ću vas udarajući jako i kažnjavajući strogo.**
4. **Za svoj ću vas narod uzeti i bit ću vašim Bogom. Tada ćete znati da sam vas ja, Jahve, vaš Bog, izbavio od egipatske tlake. (Izl 6, 6–7).**⁶⁹

Vrhunac pashalne noći ili noći bdijenja (usp. Izl 12, 42) naziva se *seder* (hebr. red, redosljied) i danas se sastoji od 14 dijelova:

1. **kadeš** (hebr. posveti!) – početak bdijenja posvetom vina, dana i života na kraju kojeg se ispija prva čaša vina (*čša posvećenja - kidush*),
2. **urhac** (hebr. operi ruke) – pranje ruku prije umakanja karpasa,

⁶⁴ Usp. Hans Urs Von BALTHASAR, *Mysterium Paschale, Sveto Trodnevlje smrti, pokopa i uskrsnuća naše spasitelja*. Zagreb, 1993., 104. Nakon što bi ih zaklali, jaganjci bi bili pečeni na stupu drveta koje je imalo poprečnu gredu.

⁶⁵ Usp. Zvonko PAŽIN, *Vino u bogoslužju*, 235. Usp. također Julia KOŠ, *Alef Bet Židovstva. Pogled u krug židovske povijesti, religije i običaja*, Zagreb, 1999., 168. Pasha se naziva još i Blagdan oslobođenja, pa je znak slobode prilikom večere, osobito za vrijeme jedenja macesa i pijenja četiriju čaša vina, oslanjanje na lijevu podlakticu; i jedan i drugi čin uvedeni su neposredno zajedno oko 1. st. pr. Kr. Isto tako, vrata se ne zatvaraju, što je neposredno povezano sa željom dolaska Mesije.

⁶⁶ Usp. Kotel DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 180. Crno vino se na hebrejskom kaže crveno i ono simbolizira krv pri obrezivanju te krv pashalne žrtve koju su prinijeli u Egiptu.

⁶⁷ Usp. Isti, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 179.

⁶⁸ Osim što se povezuju s ta četiri Božja izraza, također postoje tumačenja prema kojima četiri čaše označuju države koje su porobljavale Izrael: Babilon, Perzija, Grčka i Rim ili ih pak neki poistovjećuju sa četiri izraelske pramajke Sara, Rebeka, Rahela i Lea, a postoji i aspekt s kojega četiri čaše označuju četiri svijeta: ovaj svijet, Mesijino doba, uskrsnuće mrtvih i budući svijet. Usp. Zvonko PAŽIN, *Vino u bogoslužju*, 236.

⁶⁹ Usp. the Word, Bible Software, verzija 5.0.0.1450. Na engleskom jeziku je uočljivija razlika u izrazima, pa bi u doslovnom prijevodu izgledalo ovako: a) I will bring you out, hebr. יצא yatsa – iznijeti; b) I will rescue you, hebr. נצח natsal – otrgnuti; c) I will redeem you, hebr. גאל ga'al – osvetiti; d) I will take you, hebr. לקח laqach – uzeti (u ruke i ponijeti sa sobom, za ženu, oženiti).

3. **karpas** (hebr. celer) – umakanje celera u slanu vodu uz blagoslov: *Blagoslovljen si, vječni Bože naš, Kralju svijeta, koji si stvorio plod zemlje.*⁷⁰
4. **jahac** (hebr. prepolovit će) – lomljenje beskvasnog kruha (hebr. *matstsah*) od kojih se jedan dio sakriva, nalijeva se druga čaša vina (*čaša oslobođenja - haggadah*) te djeca postavljaju prvo od četiri pitanja: „Po čemu je ova noć različita od drugih noći?“
5. **magid** (hebr. pripovjedač) – otac počinje pripovijest o izlasku iz Egipta⁷¹, pije se druga čaša vina i završava s blagoslovom: *Blagoslovljen si, Vječni, koji si oslobodio Izrael.*
6. **rahca** (hebr. pranje) – pranje ruku drugi put kao priprema za jedenje macesa.
7. **moci maca** (hebr. daješ beskvasni kruh) – otac podiže maces, izgovara dva blagoslova kruha te svi jedu dio macesa,
8. **maror** (hebr. gorko bilje) – jedenje gorkog bilja kao spomen na gorak život u Egiptu (Izl 1, 14),
9. **koreh** (hebr. povezuje) – pravljenje „sendviča“ od dva dijela macesa između kojih se nalazi gorko bilje,
10. **šulhan oreh** (hebr. prostire stol) – blagdanska večera s jajima i mesom (zaklani janjac),
11. **cafun** (hebr. skriven) – jede se sakriven dio macesa (afikoman – *iznijeli su pred nas*) nakon kojeg se više ništa ne smije jesti,
12. **bareh** (hebr. blagoslovi) – toči se i naslonjeni piju treću čašu vina (*čaša otkupljenja - berakah*) uz blagoslov: *Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji si stvorio plod vinove loze.*⁷²
13. **halel** (hebr. pjevaj) – toči se četvrta čaša vina (*čaša hvale ili obnove- hallel, consumption*) i čita se halel (Psalmi 113–118) nakon kojeg se čita jutarnja molitva te blagoslivlja i pije posljednja čaša,⁷³
14. **nirca** (hebr. prihvaćeno je) – pjeva se i moli zahvaljujući: *Dogodine u Jeruzalemu!* iščekujući novi Izlazak i dolazak Mesije.⁷⁴

⁷⁰ Usp. Andrej PRONIEWSKI, *Ostatnia Wieczerza Jezusa w kontekście żydowskiej uczyty paschalnej*, u: *Rocznik Teologii Katolickiej*, VI (2007), 57-67. Pretpostavlja se da je Krist na ovome mjestu dodao svoje riječi „Uzмите i jedite, ovo je moje tijelo.“ (Mt 26, 26; Mk 14, 22; Lk 22, 19).

⁷¹ Usp. Kotel DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 184. Pripovijest se nalazi u Hagadi, židovskoj knjizi koja sadrži svaki dio sedera i načina njegova opsluživanja.

⁷² Usp. Andrej PRONIEWSKI, *Ostatnia Wieczerza Jezusa w kontekście żydowskiej uczyty paschalnej*. 57-67. Pretpostavlja se da je Krist na ovome mjestu dodao svoje riječi „Uzмите i pijte, ovo je krv moja.“ (Mt 26, 28; Mk 14, 24).

⁷³ Usp. Kotel DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 180. Kasnija tradicija dodaje i petu čašu za proroka Iliju koji bi navijestio konačno oslobođenje Izraela i svijeta kroz Mesiju.

⁷⁴ Usp. Isti. *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 189.

Dakle, obiteljski stol postao je žrtvenik, a pranje ruku je postalo liturgijski čin kojim narod postaje dionik općeg svećeništva (usp. Izl 19, 6).⁷⁵ Čitava večer kroz blagoslovne molitve očituje duh zahvalnosti zbog spasonosnih Božjih djela, od stvaranja svijeta i čovjeka preko izabiranja Abrahama do aktualizacije noći Izlaska (usp. Izl 12), čuda mane (usp. Izl 16) te saveza sklopljenog na Sinaju (usp. Izl 24).⁷⁶ Sjetimo se ovdje da je *spomen* (hebr. *zkr*; *zikkaron*; grč. *anamnesis*) u Židova uvijek značilo to da se kroz sjećanje prošli događaj učini živim, *sada i ovdje*. Tako su blagujući pashu (žrtveni prinos), objašnjavanjem svakog njenog dijela, prvu Pashu odjelotvorili u sadašnjosti. U tim trenucima, svaki je Izraelac snagom *spomena* tog prošlog događaja proživljavao tu prvu Pashu kao svoju vlastitu i bivao izbavljen iz ropstva. Osim toga, Pasha nije bila samo posadašnjenje spasenjskih djela u povijesti, već je bila usmjerena ka budućnosti, potpunom oslobođenju, k obnovi stvaranja uspostavljanjem mesijanskog kraljevstva.

U tom kontekstu izvanbiblijski zapisi donose mnoštvo vrijednih informacija i prikaz ključnih razlika slavlja Pashe u Isusovo vrijeme u odnosu na prvu Pashu.⁷⁷ Prva razlika se odnosi na prikaz žrtve samo u Hramu i tu službu su mogli obavljati samo svećenici (usp. Pnz 16, 5-7), dok je prva Pasha žrtvovana u obiteljskom krugu i otac svake obitelji je zapravo bio svećenik. Ovdje je bitno naglasiti da je u prvom stoljeću za vrijeme blagdana bilo mnoštvo hodočasnika koji su donosili svoje janje i predavali ga svećeniku da ga žrtvuje u Hramu. Drugo, u odnosu na prvu Pashu žrtvovani jaganjci nisu samo žrtvovani, već su bili i raspeti i to na način da im je „ražanj drveta prošao kroz usta do stražnjice.“⁷⁸ Zatim, prva Pasha je bio pravi prijelaz, izlazak iz ropstva, dok je svaka poslije bila prisjećanje i posadašnjenje tog izlaska. I na kraju, posljednja razlika se očituje u nadi u dolazak Spasitelja, Mesije. Prva Pasha je bila noć bdijenja ili noć promatranja, gledanja kako dolazi anđeo smrti, stoga je svaka poslije Pasha postala prototip, noć iščekivanja Mesije koji će donijeti spasenje.⁷⁹

Na Posljednjoj večeri, umjesto o savezu s Abrahamom i Izlasku, Isus govori o Novom savezu i daje upute za buduće dane (usp. Iv 14–17). Također, nema spomena o blagovanju janjeta na večeri nego Isus govori o sebi kao otkupiteljskoj žrtvi. Isus zapravo ustanovljuje novu Pashu ukazujući da je upravo ta večer, večer dolaska Mesije, da je Mesija On sâm. Također, na

⁷⁵ Usp. Adalbert REBIĆ, *Biblijsko-judaistički korijeni euharistije kao gozbe*, 217.

⁷⁶ Usp. Kotel DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 184.

⁷⁷ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, 61. Danas je, u odnosu na Isusovo vrijeme, ključna razlika što *seder* nije hramska žrtva, to je posljedica još iz 70.g. kada je Hram razrušen i nikad više nije podignut.

⁷⁸ Usp. *Isto*, 64. Vidi i Hans Urs Von BALTHASAR, *Mysterium Paschale, Sveto Trodnevlje smrti, pokopa i uskrsnuća naše spasitelja*, 104.

⁷⁹ Usp. *Isto*, 67-68.

Posljednjoj večeri je potpuno ispunio ulogu Boga, Zaručnika sklapajući novi i vječan savez predstavljajući svoje učenike kao Zaručnicu (usp. Lk 22, 28–30). Dakle, preuzeo je teološki smisao svih tih pashalnih elemenata i na njih nakalemio novi obred, novu pashalnu večeru, gozbu Novog saveza.⁸⁰ Stoga, poznavanje židovskog mentaliteta, povijesnog konteksta i same strukture židovske Pashe omogućava preciznije shvaćanje *izvora i vrhunca kršćanskog života* – Euharistiju⁸¹ i kao novu Pashu, ali i svadbenu gozbu.⁸²

⁸⁰ Usp. Adalbert REBIĆ, *Biblijsko-judaistički korijeni euharistije kao gozbe*, 220.

⁸¹ Usp. Katekizam Katoličke Crkve br. 1324.

⁸² Usp. Brant PITRE, *Jesus The Bridegroom. The Greatest Love Story Ever Told*, 2018., 51.

2. NOVOST ISUSOVE POSLJEDNJE VEČERE U KONTEKSTU ŽIDOVSKJE PASHE

Spisi Novog zavjeta, posebno Pavlove poslanice i Ivanovo Evanđelje počivaju na starozavjetnoj tipologiji.⁸³ Upravo se uz pomoć nje, u „Božjim djelima Staroga zavjeta mogu razabrati pralikovi onog što je Bog u punini vremena izvršio u svome Sinu.“⁸⁴ Židovi su dakle, prema Božjem obećanju prorocima, bili ispunjeni nadom u novi Izlazak koji će se dogoditi tijekom slavlja Pashe. Novi Izlazak je podrazumijevao dolazak Mesije kao novog Mojsija (usp. Pnz 4, 26–27), sklapanje Novog saveza (usp. Jer 31, 31–33), izgradnju novog Hrama (usp. Mih 4, 1–2; Iz 56, 6–7; Ez 40) i putovanje u novu Obećanu zemlju (usp. Iz 60, 21; 65, 17–18; Am 9, 14–15; Hoš 1, 10–11; Jer 3, 15–19).⁸⁵ Novi zavjet svjedoči ispunjenje te nade u Isusu Kristu. Štoviše, čitav Isusov život bio je usmjeren k Njegovoj mucu, smrti i uskrsnuću (usp. Mt 20, 18–19; Mk 10, 33–34; Lk 18, 32–33). To potvrđuje činjenica da je tijekom svojeg javnog djelovanja potpuno vladao situacijom (usp. Mt 26, 55; Lk 4, 30; 22, 10 Iv 2, 4; 12, 23.26; 13, 1), čineći znamenja i govorima kojima je ukazivao da je *On taj koji ima doći* (Mt 11, 3; Lk 7, 19–20; Iv 4, 25–26) i koja su smjerala k novom Izlasku (usp. Lk 9, 51). No, postavlja se pitanje kako je i gdje Isus potpuno ispunio proroštva. Najsmisleniji i zapravo očit odgovor se nalazi u ustanovi Euharistije na Posljednjoj večeri: „Ova čaša novi je Savez u mojoj krvi koja se za vas proljeva.“ (Lk 22, 20; 1 Kor 11, 25). Imajući u vidu da su Židovi iščekivali dolazak Mesije, i novi Izlazak u noći pashalne večere, a zbog naizgled kontradiktornih novozavjetnih izvještaja, najprije se mora odgovoriti na pitanje, je li Isusova Posljednja večera uopće koindicira sa židovskom pashalnom večerom?

2.1. Posljednja večera i židovska pashalna večera

Izvještaji o ustanovljenju Euharistije se nalaze na četiri mjesta u Novom zavjetu, u sinoptičkim Evanđeljima (usp. Mk 14, 22–24; Mt 26, 26–28; Lk 22, 19–20) te u poslanici Korinćanima (usp. 1 Kor 11, 23–25) dok ju Ivan predoznačuje svojim riječima u sinagogi u Kafarnaumu, gdje se Isus predstavlja kao „kruh života“ (usp. Iv 6, 35).⁸⁶ Zbog navodne kontradikcije

⁸³ Usp. Emile OSTY, Prva Poslanica Korinćanima (fusnota f), *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi Zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jerusalem.“* Rebić, A., Fućak, J., Duda, B. (ur.), 1634.

⁸⁴ Usp. Katekizam Katoličke Crkve br. 128.

⁸⁵ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, New York, 2011., 24.

⁸⁶ Usp. Katekizam Katoličke Crkve br. 1338.

sinoptičkih Evanđelja s Ivanovim Evanđeljem u datumima Posljednje večere, među učenjacima postavilo se pitanje je li Isusova Posljednja večera zaista bila židovska pashalna večera.⁸⁷ Sinoptička Evanđelja opisuju Posljednju večeru kao židovsku pashalnu večeru u četvrtak uvečer (14. nisan), nakon što su janjci zaklani⁸⁸, dok je pretpostavka da u Ivanovom evanđelju Posljednja večera nije bila pashalna večera, već da je smještena na dan prije Pashe (13. nisan; usp. Iv 13, 1), a samo raspeće u vrijeme kad su se klali janjci (14. nisan) (usp. Iv 18, 28; 19, 14).⁸⁹ Zato su još i danas ostale nerazriješene rasprave oko tog pitanja, no postoje neke nove ponude kao rješenja.⁹⁰

Najprije, navodi se tzv. *Esenska hipoteza*, opravdanje po kojem su i sinoptici i Ivan u pravu, a to je postojanje dvaju kalendara.⁹¹ Druga, tzv. *Ivanovska hipoteza* prema kojoj Posljednja večera nije pashalna večera već uobičajeni obrok ili kvazi-pashalna večera, kojoj u prilog ide to što sinoptici ne spominju konzumaciju pashalnog janjeta kao ni Ivan, stoga bi bilo Ivanovo izvješće točno, a sinoptička pogrešna.⁹² Zatim, suprotna od navedene, tzv. *Sinoptička hipoteza* prema kojoj je Posljednja večera zaista pashalna večera, što bi značilo da ispravnu verziju datuma Posljednje večere donose sinoptici, a ne Ivan koji bi prema takvoj tezi bio više teološki, nego povijesno usmjeren.⁹³ No, postoji hipoteza koja ipak uspijeva pomiriti navodne kontradikcije sinoptičkih i Ivanova evanđelja bez istraživanja izvanjskih rješenja, već uz pomoć razjašnjenja kulta, kronologije i terminologije židovske Pashe, tzv. *Pashalna hipoteza*.⁹⁴ Prema toj hipotezi, evanđelisti su pod riječju „pasha“ razumijevali različita značenja te riječi,⁹⁵ a što je najrazvidnije u Lukinom evanđelju.

„Bližio se Blagdan beskvasnih kruhova zvan Pasha. Glavari svećenički i pismoznanci tražili su kako da Isusa smaknu jer se bojahu naroda. (...) Kada dođe Dan beskvasnih kruhova, u koji je trebalo *žrtvovati pashu*, poslao Isus Petra i Ivana i reče: 'Hajdete, pripravite nam da blagujemo pashu.' Rekoše mu: 'Gdje hoćeš da pripravimo?' On im reče: 'Evo, čim uđete u grad, namjerit

⁸⁷ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Last Supper*, Michigan, 2015., 251. Usp. također Glas Koncila, Židovska i Isusova Pasha Jesu li evanđelisti kontradiktorni? (9.8.2019.), u: <https://www.glas-koncila.hr/zidovska-i-isusova-pasha-jesu-li-evanđelisti-kontradiktorni/>, 3.11.2021.

⁸⁸ Usp. *Isto*, 256.

⁸⁹ Usp. *Isto*, 258.

⁹⁰ Usp. Leon MORRIS, L. *Tumačenje Evanđelja po Luki*, Novi Sad, 1983., 314.

⁹¹ Usp. *Isto*, 314. Usp. također Brant PITRE, *Jesus and the Last Supper*, 260. Esenski i stari židovski kalendar.

⁹² Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Last Supper*, 281-282.

⁹³ Usp. *Isto*, 259. 314-330.

⁹⁴ Usp. *Isto*, 331. Vidi i Emilius SPRINGER, Pravi dan smrti Isusove, u: *Obnovljeni Život*, 8 (1927.) 3, 145-150.

⁹⁵ Usp. *Isto*, 333. U prvom dijelu rada je navedena etimologija riječi „pasha“, sada se navode različita tumačenja koja je poprimila u ranom židovstvu: a) pashalno janje (Izl 12, 22; Pnz 16, 6; 2Kr 30, 15), b) pashalni obrok (Izl 12, 48; Pnz 16, 1), c) pashalna žrtva mira (Pnz 16, 1-3; 2Ljet 35, 7-9) i d) pashalni tjedan ili Blagdan beskvasnih kruhova (Lev 23, 6; 2Ljet 30, 21; 35, 17). Vidi i Celestin TOMIĆ, *Isus iz Nazareta – Gospodin slave*, Zagreb, 1992., 86.

ćete se na čovjeka koji nosi krčag vode. Pođite za njim u kuću u koju uniđe i recite domaćinu te kuće: 'Učitelj veli: Gdje je svratište u kojem bih *blagovao pashu* sa svojim učenicima?' (Lk 22, 1.7.11.)

Prva rečenica (usp. Lk 22, 1) se odnosi na *pashalni tjedan* koji traje od 15. do 21. nisana, druga rečenica se odnosi na *pashalno janje* (usp. Lk 22, 7) žrtvovano na 14. nisan, a treća na *pashalnu večeru* (usp. Lk 22, 11) blagovanu na 15. nisan.⁹⁶ Ovakvi zaključci pak omogućuju shvatiti i Ivanov izvještaj Posljednje večere. Stoga, kada Ivan kaže: „Bijaše pred blagdan Pashe“ (Iv 13, 1), ne misli na pashalno janje koje je trebalo biti žrtvovano (14. nisan), već u židovskom kontekstu, Ivan se referira na pashalnu večeru (grč. *heortē*) kada se treba blagovati pashalno janje (15. nisan). Dakle, može se interpretirati kao „bijaše pred pashalnu večeru“ (grč. *pro de tēs heortēs tou pascha*) to jest ova riječ „pred“ (grč. *pro de*) ne znači 24 sata prije već „netom prije“ ili „početak blagovanja pashalne večere.“⁹⁷ U tom smislu, izvještaji svih četiriju evanđelja se podudaraju u datumu Posljednje večere, a to je 14. nisan, u kasno poslijepodne, koje onda ulazi u 15. nisan, u noć kada su pashalni janjci bili blagovani.⁹⁸

Nadalje, postoji još nekoliko navodnih kontradikcija samo u Ivanovom evanđelju za koje *Pashalna hipoteza* nalazi rješenja. Prva se odnosi na rečenicu: „Nato odvedoše Isusa od Kajfe u dvor upraviteljev. Bilo je rano jutro. I oni ne uđoše da se ne okaljaju, već da mognu *blagovati pashu*.“ (Iv 18, 28). To je, naizgled u suprotnosti s rečenicom „Bijaše pred blagdan Pashe.“ (usp. Iv 13, 1; 20–31). No, prema navedenoj hipotezi i ovdje se mora imati na umu različita značenja riječi „pasha“, pa bi se u ovom smislu Iv 18, 28 referirao zapravo na *pashalnu žrtvu mira (žrtva pričesnica)*⁹⁹, koja se blagovala tijekom čitavog pashalnog tjedna (usp. Pnz 16, 1–3; 2 Ljet 35, 7–9), te su zato i morali ostati čisti da bi je i drugi dan mogli blagovati (usp. Lev 7, 19–20).¹⁰⁰ Druga navodna kontradikcija se nalazi u Iv 19, 13–14: „Čuvši te riječi, Pilat izvede Isusa i posadi na sudačku stolicu na mjestu koje se zove Litostrotos – Pločnik, hebrejski Gabata – a *bijaše upravo priprava za Pashu*, oko šeste ure – i kaže Židovima: 'Evo kralja vašega!' U ovom slučaju, sklad s prethodno navedenim, nalazi se u ispravnom prijevodu koji bi glasio „bijaše petak pashalnog tjedna.“ S obzirom na to da se Priprava u židovskom kontekstu uvijek

⁹⁶ Usp. *Isto*, 339–340.

⁹⁷ Usp. *Isto*, 339. 343–344. Ovdje se mora imati na pameti da su se dani u Židova brojali od zalaska do zalaska sunca te da su riječ *heorte* kao *večera* uvijek koristili misleći na obrok blagovan prvog dana beskvasnih kruhova, 15. nisana.

⁹⁸ Usp. *Isto*, 345.

⁹⁹ Žrtva pričesnica je žrtva prilikom koje se prinos dijeli između Boga i darovatelja. To je bila sveta gozba na kojoj se najvitalniji dijelovi žrtve prinose Bogu, jedan dio po izboru bi pripao svećenicima, a jedan dio su blagovali vjernici. To je bio najučestaliji i središnji obred blagdana izražavajući zajedništvo, savez, prijateljstvo između vjernika i Boga. Usp. Bernard COUROUYER, Knjiga Izlaska, fusnota f), u: *Jeruzalemska Biblija*, 112.

¹⁰⁰ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Last Supper*, 354–355.

odnosi na dan prije *šabata* („A uvečer, budući da je bila Priprava, to jest predvečerje subote, dođe Josip iz Arimateje, ugledan vijećnik, koji također iščekivaše kraljevstvo Božje: odvaži se, uđe k Pilatu i zaista tijelo Isusovo“ Mk 15, 42–43), Isus je bio raspet u petak pashalnog tjedna, to jest 15. nisana.¹⁰¹ Također, zanimljiv je još jedan detalj u Ivanovom evanđelju, a to je naglasak na *šabatu* kao „velikom danu“ (Iv 19, 31), što prema *Pashalnoj hipotezi* označuje drugi dan Pashe (16. nisan), dan prvina prinosa (usp. Lev 23, 11), a to opet potvrđuje i sinoptičku kronologiju u Ivanovom evanđelju.¹⁰²

Na koncu, svi evanđelisti se slažu da je to bilo doba Pashe, a spomenute hipoteze otvaraju prostor za promišljanje o Posljednjoj Večeri ne samo kao povijesnom (kronos) događaju, već bitno spasenjsko-eschatološkom (kairos) događaju. Ivanovo evanđelje kao bitno teološko usmjerava pogled upravo na tu drugu dimenziju, spasenjsko-eschatološku, predstavljajući Isusa kao pravog Jaganjca bez mane (usp. Iv 1, 29. 36; Otk 5, 12)¹⁰³ koje je imalo biti zaklano (usp. Izl 12, 5–7) i tako otkupiti narod (usp. Iz 53), iako tada za stolom nije bilo posve jasno što Isus čini (usp. Iv 13, 7). Zasiurno da je za Isusove učenike bilo poprilično neobično, pa čak i sablažnjivo to što Isus „razvodnjava“ pashalnu večeru, čineći od nje novi i drugačiji obred, naizgled bez završetka. Detaljnija analiza izvještaja Posljednje večere, omogućit će shvaćanje te novosti.

2.2. Ustanovljenje Euharistije

Najširi prikaz onoga što se dogodilo u *gornjoj sobi* prilikom Posljednje večere donosi Ivan (usp. 13–17), dok Luka, koji je malo manje opširan, ali s mnogo dodirnih točaka s Ivanom, donosi elemente židovske Pashe kojih nema ni kod Marka ni kod Mateja.¹⁰⁴

¹⁰¹ Usp. *Isto*, 359.

¹⁰² Usp. *Isto*, 365–366. Neka tumačenja govore da je Ivan taj „veliki dan one subote“ (Iv 19, 31) istaknuo zato što je uključivao Šabat, pa je bilo dvostruko slavije. Međutim, Pitre uz pomoć još jedne perikope iz Ivanova evanđelja (usp. Iv 7, 37–38) gdje se prvi put pojavljuje riječ „velik dan“ za sedmi dan Blagdana sjenica čiji je vrhunac bio u obredu polijevanja vodom (eng. *water-libation ceremony*), a koji ima korijene u Zaharijinom opisu „živih voda“ koje će poteći i obnoviti Jeruzalem (usp. Zah 14, 8–19), tvrdi da je isto tako i u 19, 31 Ivan htio naglasiti svečani blagdan prvina prinosa u Hram u subotu nakon Isusova raspeća. „Kaži Izraelcima i reci im: „Kad uđete u zemlju koju vam dajem i u njoj žetvu požanjete, prvi snop svoje žetve donesite svećeniku. Neka ga on prinese kao žrtvu prikaznicu pred Jahvom da budete primljeni. *Sutradan po suboti* neka ga svećenik prinese kao žrtvu prikaznicu. A u dan kad budete prinosisi snop kao žrtvu prikaznicu, *prinesite Jahvi jednogodišnjeg jaganjca bez mane* kao žrtvu paljenicu. Uz to žrtva prinosa neka bude: *dvije desetine efe najboljeg brašna zamiješena u ulju*, kao paljena žrtva Jahvi na ugodan miris; a s njom *ljevanica od vina* neka bude četvrt hina.“ Lev 23, 10–13.

¹⁰³ Usp. Paul AUVRAY, Izaija, fusnota g), u: *Jeruzalemska Biblija*, 1124. Postoji indicija da je Krstitelj namjerno upotrijebio riječ jaganjac jer u aramejskom jeziku riječ talija znači i jaganjac i sluga.

¹⁰⁴ Usp. Leon MORRIS, *Tumačenje Evanđelja po Luki*, 314. Zbog toga će u ovom istraživanju reci Lukina i Ivanova evanđelja ovdje imati prednost.

„Kada dođe čas, sjede Isus za stol i apostoli s njim. I reče im: 'Svom sam dušom čeznuo ovu pashu blagovati s vama prije svoje muke. Jer kažem vam, neću je više blagovati dok se ona ne završi u kraljevstvu Božjem. 'I uze čašu, zahvali i reče: 'Uzmite je i razdijelite među sobom. Jer kažem vam, ne, neću više piti od roda trsova dok kraljevstvo Božje ne dođe.' I uze kruh, zahvali, razlomi i dade im govoreći: 'Ovo je tijelo moje koje se za vas predaje. Ovo činite meni na spomen.' Tako i čašu, pošto večeraše, govoreći: 'Ova čaša novi je Savez u mojoj krvi koja se za vas prolijeva.“ (Lk 22, 14–19; usp. 1 Kor 11, 23–25; Mt 26, 17–30; Mk 14, 12–26; Iv 13, 21–30).

Prije dolaska u dvoranu Posljednje večere, Isus je poslao Petra i Ivana da priprave pashu (usp. Lk 22, 8).¹⁰⁵ Oni su tako i učinili, te su se *uvečer* i svi zajedno sastali (usp. Mk 14, 17–25; Mt 26, 20–29). Na samom početku večere evanđelist Luka otkriva povijesno-eshatološku napetost između židovske Pashe i dovršenja spasenja ističući Isusovu rečenicu: „Svom sam dušom čeznuo ovu pashu blagovati s vama prije svoje muke. Jer kažem vam, neću je više blagovati dok se ona ne završi u kraljevstvu Božjem“ i već time naglašava da će se između ta dva čina događati nešto novo.¹⁰⁶

Kada je napokon došao čas¹⁰⁷ blagdan započinje kao tipična pashalna večera, jer se događa odmah nakon žrtvovanja janjeta, unutar jeruzalemskih zidina, uvečer, pijući vino, tumačeći značenje kruha i pjevajući Hallel, kao što i nalaže židovska tradicija. No, pored tih sličnosti, Posljednja večera je ipak bitno različita od uobičajene pashalne večere.¹⁰⁸ Naime, Matej i Marko u svojim izvještajima spominju samo jednu obrednu čašu, a Luka spominje dvije. Prema njegovom izvještaju, prva spomenuta čaša odgovara drugoj pashalnoj čaši (*haggadah*), a druga trećoj pashalnoj čaši (*berakah*).¹⁰⁹ Prema uobičajenom tijeku, nakon što se druga čaša stavi na stol, sin postavlja pitanje ocu „Zašto je ova noć posebnija od drugih?“ Otac bi tada započeo priču o izlasku iz Egipta i ulasku u Obećanu zemlju te objašnjavati značenje dijelova pashalne

¹⁰⁵ Ovdje valja istaknuti da je Isus *unaprijed* pripremio svoju Pashu, s obzirom na detaljne upute koje je dao svojim učenicima. Naime, vodu su običavale nositi žene, a ne muškarac na kojega je Isus uputio svoje učenike te mjesto blagovanja Pashe se moralo uvijek pripremiti ranije s obzirom na mnoštvo koje uzlazi u Jeruzalem za vrijeme blagdana. Usp. Raymond BROWN, *Uvod u Novi Zavjet*, Zagreb, 2008., 348. Vidi i Celestin TOMIĆ, *Isus iz Nazareta – Gospodin slave*, 86.

¹⁰⁶ Usp. Celestin TOMIĆ, *Isus iz Nazareta – Gospodin slave*, 88. Usp. također Émile OSTY, *Evanđelje po Luki*, fusnota a) i b), *Jeruzalemska Biblija*, 1492.

¹⁰⁷ Čas se odnosi na ispunjenje kraljevstva Božjega koje se kao tema sinoptičkih evanđelja provlači kroz čitavo vrijeme Isusova djelovanja. Usp. Leon MORRIS, *Tumačenje Evanđelja po Luki*, 317.; Raymond E. BROWN, *Uvod u Novi Zavjet*, 250.). Također, zanimljiv je grčki prijevod riječi čas – grč. *ginomai* (eng. let there be; let this happen to me) koje izgovara i Isusova majka prilikom začeća po Duhu Svetom (Lk 1,38), pa se može reći da se na sličan način Isusovim „da“ nazire rođenje Crkve. Vidi theWord, Bible Software, verzija 5.0.0.1450.

¹⁰⁸ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, 70.

¹⁰⁹ Usp. Zvonko PAŽIN, *Vino u bogoslužju*, 236. Vidi i Émile OSTY, *Evanđelje po Luki*, fusnota c). *Jeruzalemska Biblija*, 1492.

večere kao da je on sam bio dio tog događaja: janje je simboliziralo Božji prolazak iznad kuća Izraelaca, beskvasni kruh, koji je simbolizirao izbavljenje Izraelaca iz egipatskog ropstva i gorko zelje, koje je simboliziralo gorak život u Egiptu.¹¹⁰ To je vrhunac pashalne večere, vršenje Božje zapovjedi da se taj dan izlaska iz Egipta vječno slavi kao *spomendan* u čast Jahvi što ih je izveo iz egipatskog ropstva (usp. Izl 12, 14–17). Upravo tada, kako donosi Luka, Isus je razdijelio učenicima drugu pashalnu čašu (*haggadah*, čaša oslobođenja ili proglašenja) i rekao da „više neće piti od ova roda trsova dok kraljevstvo Božje ne dođe“ (Lk 22, 18).¹¹¹ Zatim, kako i nalažu židovski propisi, na stol je bila donesena treća čaša (usp. Lk 22, 20) s kojom je započela prava večera kada su kruh i janje trebali biti konzumirani. Iako za taj dio židovskog pashalnog obreda postoje teškoće točnog rekonstruiranja, može se reći da su ga sačinjavala obično, tri sljedeća koraka. Prvi je blagoslov beskvasnog kruha, drugi je posluživanje dijela kruha umočenog u umak (usp. Iv 13, 26–27) i treći konzumacija beskvasnog kruha i pashalnog janjeta te nakon što je večera završena, otac bi izgovorio još jedan blagoslov nad trećom čašom vina, a od tud joj i naziv, blagoslovna – hebr. *berakah* (usp. 1 Kor 11, 16), koja bi zatim bila i popijena.

No, na Posljednjoj večeri kada je Isus uzeo kruh, zahvalio je (grč. *eucharistéo*) i blagoslovio (grč. *eulogéo*), razlomio ga i dao svojim učenicima poistovjećujući ga sa svojim tijelom (usp. Mt 26, 26; Mk 14, 22; Lk 22, 19), a isto je učinio i s trećom čašom vina poistovjećujući je sa svojom krvi koju će prolići za otpuštenje grijeha (usp. Mt 26, 27; Mk 14, 24; Lk 22, 20). Krist je u tim trenucima, poput oca obitelji, protumačio dijelove večere, ali u središte stavljajući sebe: kruh i vino su postali njegovo tijelo i krv, a On sâm pashalna žrtva, Jaganjac Božji koji izbavlja iz ropstva to jest oduzima grijehe svijeta (usp. Mt 26, 28; Iv 1, 29). Time je ustanovio novu Pashu, i ostvario Pashu Mesije, noć u kojoj su Izraelci iščekivali svoje otkupljenje.¹¹² K tome je naložio svojim učenicima da isto čine njemu na spomen (grč. *anamnesis*), pa tako preuzimajući spomenčin kao konstitutivni element židovske Pashe nagovještava da je upravo ustanovljeno bogoštovlje početak nove ljudske povijesti i da će od sada uvijek biti prisutno.¹¹³ Tako Isus na Posljednjoj večeri ne samo da je sudionik prve Pashe, već ju svojim riječima i gestama sam u sebi ispunjava, pa i nadilazi usmjeravajući je na budućnost.

¹¹⁰ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, 153.

¹¹¹ Usp. *Isto*, 154.

¹¹² Usp. *Isto*, 73.

¹¹³ Usp. Andrej PRONIEWSKI, *Ostatnia Wieczerza Jezusa w kontekście żydowskiej uczyty paschalnej*, 59. Isto tako, tim činom Isus je obnovio originalno svećenstvo dvanaest izraelskih plemena, jer kao što bi s vaki Židov znao, jedino su svećenici mogli prolijevati krv, a upravo je to bila Isusova zapovijed učenicima da čine njemu na spomen. Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, 73.

U tom se krije Kristova novost: u posadašnjenu ne samo prve Pashe i iščekivanja budućeg spasenja, nego u posadašnjenu već ispunjenog spasenja Njegovom žrtvom na križu i uskrsnućem. Odnosno, ustanovljenjem euharistije, nove Pashe, Krist anticipira svoju smrt te već tada daruje svoje tijelo i krv kao dar uskrsnuća, jer euharistija i jest Kristov dar koji od uskrsnuća dolazi.¹¹⁴ Tako su učenici na toj novoj pashalnoj večeri jeli Isusovo tijelo žrtvovano na križu kao meso pravog Jaganjca „pečeno u ognju muke“ i pili čašu Njegove krvi koja je bila prolivena. To je bio znak istinskog sudjelovanja u mucu i novom životu mučenog i uskrslog Gospodina.¹¹⁵

Razlika koju je Isus napravio u odnosu na staru Pashu se očituje u sljedećem: najprije se jede i pije, a onda se žrtvuje. Drugim riječima, „ono što je prije značilo stajati u Božjoj prisutnosti, postaje sada sjedinjenje s Bogom po dioništvu u Isusovu žrtvenom prinosu, dioništvu u njegovu tijelu i u njegovoj krvi.“¹¹⁶ Ustanovljenje Euharistije je duhovno izvršenje smrti, jer Isus razdaje samog sebe kao Onaj koji je razdijeljen u tijelo i krv, odnosno On je svojim riječima i gestama preobrazio smrt u čin ljubavi koja se razdaje i konačno oslobađa čovječanstvo od zla postajući trajno prisutan u srcu svakog (usp. Jer 31, 33) koji ga prima, oslobađajući ga od smrti grijeha svojim uskrsnućem (usp. Iv 6, 54).¹¹⁷ Također, Isus je uzeo mjesto Sluge Jahvina (Iz 53) i došao kao zastupnik čovjekova pokajanja, koji preuzima na sebe svu krivicu svijeta i daje Ocu zadovoljštinu za grijeha svijeta.

Nadalje, osim spomen obilježja i žrtvenog aspekta, može se uočiti još jedan konstitutivni element Pashe kojeg Isus preuzima i ispunjava. Naime, govori o kategoriji saveza. Isus je ustanovio Euharistiju izgovarajući riječi nad kruhom i čašom te svojom žrtvom, što je čini obredom saveza ili svetom gozdom. Tako je na Posljednjoj večeri dao znak za uspostavu tog Novog saveza obrazlažući učenicima da će se Njegovom krvlju zapečatiti Novi savez između Boga i ljudi, da sada On sam dolazi namjesto životinjske žrtve (usp. Iv 6, 51–54). Dakle, ovdje se sam Isus obvezuje na savez i to na temelju vlastite krvi. Tako Bog u krvi svoga Sina zapečaćuje savez sa svojim narodom ovaj put bez uvjeta, jer Isus sada dolazi namjesto saveza, On jest Savez: kao što po jednom čovjeku uđe u svijet grijeh i po grijehu smrt, i time što svi sagriješiš, na sve ljude prijeđe smrt (...) tako će poslušom Jednoga mnogi postati pravednici (usp. Rim 5, 13.19). On pomiruje savez razvrnut otpočeka (usp. Post 3) nadilazeći čovjekovo

¹¹⁴ Usp. Richard PAVLIĆ i Nikola PRŠA, Euharistija – naše udioništvo u otajstvu novog života prema Benediktu XVI., u: *Riječki teološki časopis*, 41 (2013.) 1, 242.

¹¹⁵ Usp. Andrzej PRONIEWSKI, Ostatnia Wieczerza Jezusa w kontekście żydowskiej uczty paschalnej, 64.

¹¹⁶ Usp. Richard PAVLIĆ i Nikola PRŠA, Euharistija – naše udioništvo u otajstvu novog života prema Benediktu XVI., 237.

¹¹⁷ Usp. Richard PAVLIĆ i Nikola PRŠA, Euharistija – naše udioništvo u otajstvu novog života prema Benediktu XVI., 238.

stanje izvorne nevinosti i stanje grešnosti preobražujući ih u stanja otkupljene naravi. Time je jasno naznačio da će Euharistija biti spomen na Novi savez. Stoga euharistija, osim što predstavlja Isusovu Pashu i savez čiji je on bio Posrednik, također je i obred saveza koji je ostvaren između Njega i njegovih učenika, kao i cijele Crkve, koja nastavlja Njegovo spasiteljsko djelovanje.¹¹⁸ Tako poput prve Pashe koja je u sebi sadržavala pashu (žrtveni prinos), izlazak i savez, iako su ti događaji vremenski odijeljeni, tako i Posljednja večera, muka i smrt te uskrsnuće Kristovo postaju jedan čin.¹¹⁹

Sveti Ivan na sličan način opisuje žrtvenu narav Euharistije, štoviše, čitavog Isusova pashalnog otajstva, vezujući ga direktno uz ustanovljenje Pashe. Naime, Isusa naziva Jaganjcem Božjim (usp. Iv 1, 29), događaj križa smješta u vrijeme kada su se u Hramu klali pashalni jaganjci (usp. Iv 19, 14), iznosi Pilatovu rečenicu da ne nalazi nikakve krivice na Isusu (usp. Iv 19, 39; Izl 12, 5), naglašava da se Isusu nije slomila nijedna kost na križu (usp. Iv 19, 36; Izl 12, 46), zatim da su promatrači natakneli na izopovu trsku spužvu natopljenu octom (usp. Iv 19, 29; Izl 12, 22), te da je u vrijeme razapinjanja nosio haljinu koju inače nosi svećenik prilikom prinošenja žrtve (usp. Iv 19, 23).¹²⁰ Isto tako, prema njegovom izvještaju, čini se da je također, u dijelu prije same večere, Isus oprao noge svojim učenicima (usp. Iv 13, 1–17) te oslanjajući se i na taj događaj odjelotvorio budući događaj križa i uskrsnuća što je pojasnio svojim oprostajnim govorima (usp. Iv 14–17). Štoviše, pranje nogu kao budući Isusov žrtveni prinos postaje nova zapovijed ljubavi.

2.3. Pranje nogu: nova zapovijed ljubavi (Iv 13, 4–15)

Kao što je navedeno, prema Ivanovom izvještaju, pranje nogu događa se netom prije pashalne večere. Ono nije bilo nepoznato Isusovim učenicima, jer ima starozavjetne korijene, ali im je bilo neshvatljivo s obzirom da je Isus njihov učitelj (usp. Mt 10, 24; Lk 8, 24; Iv 13, 13). Pranje nogu predstavljalo je gostoljubiv čin domaćina koji bi uposlio svog roba da na taj način oda čast gostu (usp. Post 18, 4; 19, 2; 24, 31; 43, 42; Suci 19, 21; 1 Sam 24, 41), ali i obredno posvećivanje i očišćenje svećenika prije prinošenja žrtve (usp. Izl 30, 17–21; Lev 16, 23–26). Isus tom činu daje novo, ali prije svega duhovno značenje iz kojeg se mogu izvući dva

¹¹⁸ Usp. Andrzej PRONIEWSKI, *Ostatnia Wieczerza Jezusa w kontekście żydowskiej uczty paschalnej*, 59.

¹¹⁹ Usp. Tadej VOJNOVIĆ, *U svjetlu Kristovih otajstava*, 49. Danas se u Crkvi za ta tri događaja kao jedan koristi naziv Vazmeno ili Sveto Trodnevlje ili Mysterium Paschale tj. Vazmeno otajstvo.

¹²⁰ Usp. Scott HAHN, *Gozba Jaganjčeva. Misa kao nebo na zemlji*. Split, 2017, 40.

tumačenja. Prvo se odnosi na uspostavu zajedništva (saveza) Njega i učenika i drugo se odnosi na međusobni odnos učenika da i oni tako čine jedni drugima (usp. Iv 13, 14).

„Bijaše pred blagdan Pashe. Isus je znao da je došao njegov čas da prijeđe s ovoga svijeta Ocu, budući da je ljubio svoje, one u svijetu, do kraja ih je ljubio. I za večerom je đavao već bio ubacio u srce Judi Šimuna Iškariotskoga da ga izda. A Isus je znao da mu je Otac sve predao u ruke i da je od Boga izišao te da k Bogu ide pa usta od večere, odloži haljine, uze ubrus i opasa se. Nalije zatim vodu u praonik i počne učenicima prati noge i otirati ih ubrusom kojim je bio opasan. Dođe tako do Šimuna Petra. A on će mu: 'Gospodine! Zar ti da meni pereš noge?' Odgovori mu Isus: 'Što ja činim, ti sada ne znaš, ali shvatit ćeš poslije.' Reče mu Petar: 'Nećeš mi prati nogu nikada!' Isus mu odvrati: 'Ako te ne operem, nećeš imati dijela sa mnom.' Nato će mu Šimun Petar: 'Gospodine, onda ne samo noge nego i ruke i glavu!' Kaže mu Isus: 'Tko je okupan, ne treba drugo da opere nego noge – i sav je čist! I vi ste čisti, ali ne svi!' Jer znao je tko će ga izdati. Stoga je i rekao: 'Niste svi čisti.' Kad im dakle oprao noge, uze svoje haljine, opet sjede i reče im: 'Razumijete li što sam vam učinio? Vi me zovete Učiteljem i Gospodinom. Pravo velite jer to i jesam! Ako dakle ja – Gospodin i Učitelj – vama oprah noge, treba da i vi jedni drugima perete noge. Primjer sam vam dao da i vi činite kao što ja vama učinih' (Iv 13, 4–15).

Kad je Isus ustao od stola i počeo prati noge učenicima (usp. Iv 13, 4), obavljao je posao najnižeg sluga. Ivan čak za Isusovo odlaganje haljine koristi istu riječ kao i za Isusovo polaganje života (grč. τίθημι *tithemi*; usp. Iv 10, 11.15.17.18).¹²¹ Poniznost na taj način izražena nagovijestila je Njegov krajnji čin sebedarja i ljubavi na križu¹²², vodu koja će poteći iz Njegova boka koja pere grijeha svijeta.¹²³ Dijalog s Petrom ukazuje na zaprepaštenost ovim činom poniznosti i snishodljivosti.¹²⁴ „Reče mu Petar: 'Nećeš mi prati nogu nikada!' Isus mu odvrati: 'Ako te ne operem nećeš imati dijela sa mnom.' Petar je najprije mislio da uspostavlja novi obred čišćenja,¹²⁵ no već prema dva različita izričaja u istoj rečenici *ti sada ne znaš* (grč. *eido*, vidjeti, znati kako) *ali shvatit ćeš* (grč. *ginosko*, znati apsolutno, blisko se sjediniti postajući

¹²¹ Usp. Bob UTLEY, Ivan. 1, 2, 3 Ivanova Komentar, u: Free Bible Commentary, http://www.freebiblecommentary.org/pdf/hrv/VOL04_croatian.pdf, 9.9.2021., 195.

¹²² „Tako i Sin Čovječji nije došao da bude služen, nego da služi i život svoj dade kao otkupninu za mnoge“ (Mt 20, 28).

¹²³ Usp. Ivica ČATIĆ, Pranje nogu i ideal učenika (Iv 13, 1-20), 14.1.2014. u: <https://sveto-pismo.net/2014/01/14/21-pranje-nogu-i-ideal-ucenika-13-1-20/>, 10.9.2021.

¹²⁴ Usp. Frank HOLBROOK, Svjetlo u sjenama, u: *Biblijski pogledi*, 13 (2005.), 2, 183-212.

¹²⁵ Usp. Donatium MOLLAT, Evandlje po Ivanu, fusnota j), u: *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi Zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jerusalem“*, 1527.

jedno) *kasnije*, Isus implicira duhovni značaj, jer ako ga ne opere neće moći biti u zajedništvu i jedinstvu s njime. Ovdje odjekuje starozavjetni događaj sklapanja Saveza na Sinaju kada su Izraelci prema Božjem nalogu morali oprati svoje haljine i obdržavati spolnu čistoću prije negoli prime Dekalog (usp. Izl 19).¹²⁶ Također, ovdje se treba prisjetiti kako se za sklapanje saveza na Sinaju često upotrebljava analogija braka između Boga kao muža i Izraela kao zaručnice. Prema tome, Isus ovdje ispunjava proroštva o ponovnoj uspostavi bračnog zajedništva (Jer 33, 10–11; Ez 16, 60; Iz 54, 5–8).

Nadalje, Petar onda odlazi u drugu krajnost i kaže da ga onda opere cijelog. Međutim, Isus mu kaže da onaj tko je okupan ne treba prati drugo nego noge. Takvom metaforom Isus govori o otkupljenju od grijeha¹²⁷, jer Petar i drugi učenici su već spašeni (usp. Iv 15, 3), ali trebaju svakodnevno pokajanje.¹²⁸ Drugim riječima, Krist smjera na unutarnju čistoću podsjećajući na krštenje – biti suokopan, a onda i suuskrsnuti s njime.¹²⁹ Isto tako, postaje analogno ideji da se Njegovo poslanje mora nastaviti „Ako dakle ja - Gospodin i Učitelj - vama oprah noge, treba da i vi jedni drugima perete noge.“ Prema tome, odbijajuća Petrova reakcija (usp. Iv 13, 8) je u „suodnosu prema zahtjevu tog predanja u ljubavi što ga on osjeća, a koje ga želi osposobiti i obvezati na ljubav.“¹³⁰ U tome se nalazi i ključ nastavka poslanja koji je paralelan recima Iv 13, 34: „Zapovijed vam novu dajem: ljubite jedni druge; kao što sam ja ljubio vas tako i vi ljubite jedni druge“, a ljubio ih je do kraja (usp. Iv 13, 1).

Još jednom, pranje nogu je čisto predskazanje onoga što će se dogoditi na križu, simbol *Raspetoga iz ljubavi*,¹³¹ a za što Isus priprema svoje učenike u svojem govoru (usp. Iv 13–17). Posebno je zanimljivo 14. poglavlje koje se često označava kao tipičan zaručnički govor: „U domu Oca mojega ima mnogo stanova. Da nema, zar bih vam rekao: 'Idem pripremiti vam mjesto'? Kad odem i pripravim vam mjesto, ponovno ću doći i uzeti vas k sebi da i vi budete gdje sam ja.' (Iv 14, 2–3). Običaj je bio da mladić prije nego se oženi mora pripremiti mjesto gdje će dovesti svoju ženu. Štoviše, sintagma „uzeti vas k sebi“ (grč. *paralambano od lambano*) to jest „prihvatanje“, i još snažnije uzimam, dodirujem, prijanjam, vežem se uz nekoga ili

¹²⁶ Usp. Brant PITRE, *Jesus The Bridegroom. The Greatest Love Story Ever Told*, 2018., 9.

¹²⁷ Usp. Ivica ČATIĆ, Pranje nogu i ideal učenika (Iv 13, 1-20). Usp. također Ivan ŠAŠKO, Razvoj obreda pranja nogu na Veliki četvrtak, u: *Živo vrelo, liturgijsko-pastoralni list za promicanje liturgije*, 3, 2012., http://www.hilp.hr/dokumenti_zivo_vrelo_upload/20120417/zivo_vrelo201204171012240.pdf, 29. U tom Isusovom činu također je prepoznato krštenje koje čisti od grijeha i daje novi život u Duhu, stoga nije važna količina vode ni dio tijela koliko unutarnji čovjekov pristanak da prihvati očišćenje koje nudi Krist.

¹²⁸ Usp. Bob UTLEY, Ivan. 1, 2, 3 Ivanova Komentar, 197.

¹²⁹ Usp. Celestin TOMIĆ, *Isus iz Nazareta – Gospodin slave*, 94.

¹³⁰ Usp. Joachim GNILKA, *Teologija Novog Zavjeta*, Zagreb, 1999., 212.

¹³¹ Usp. *Isto*, 212.

nešto¹³² ide u prilog činjenici koja govori o Kristu kao zaručniku koji odlazi pripremiti svojoj zaručnici (učenicima, narodu, Crkvi) stan, pa kada pripravi doći će po nju i uzeti je k sebi (za ženu) (usp. Otk 21, 2; 22, 17). Želi se reći da je, s obzirom na bračnu konotaciju, pranje nogu prethodnica euharistije i otkriva njen dublji smisao, jer se prema židovskim običajima zaručnica dan prije početka vjenčanja obredno čisti (mikva), kako bi bila čista za svog muža.¹³³ U tome smislu, opravši ih, učenici su postali slika zaručnice, novog Izraela, Crkve kojima je Bog oprostio preljubničku prošlost (usp. Ef 5, 26–27). Dakle, ustanova euharistije se ostvaruje i po činu Isusovog pranja učenikovih nogu, a oba čina su usmjerena na Isusovu smrt i njegovu bezuvjetnu i neograničenu ljubav.

Daljnja rekonstrukcija Posljednje večere odvodi ravno u Maslinski vrt. Naime, prema redoslijedu židovske pashalne večere, nakon hvalospjeva se pije četvrta čaša, umjesto toga, u Matejevom i Markovom izvještaju, nakon što je Isus poistovjetio čašu sa svojom krvlju i nakon obećanja da „više neće piti od ovog roda trsova“, događa se nagli prekid večere. Isus i učenici odlaze u Maslinski vrt. „A kažem vam: ne, neću od sada piti od ovog roda trsova do onoga dana kad ću ga - novoga - s vama piti u kraljevstvu Oca svojega. Otpjevavši hvalospjeve, zaputiše se prema Maslinskoj gori.“ (Mt 26, 29–30; Mk 14, 24–26). Pretpostavlja se da su Isusovi oprostajni govori (usp. Iv 14–17) bili izgovoreni upravo na tom putu prema Maslinskoj gori.¹³⁴

Osim što Isus ne dovršava pashalnu večeru ostavljajući četvrtu čašu pashalne večere ne ispijenom i u Getsemanskom vrtu moleći Oca da ga mimoide čaša, postavlja se pitanje što je Isus zapravo učinio i što je mislio pod tim što je učinio.

2.4. Četvrta čaša i smrt Gospodnja

Trenutak Isusove smrti na križu usko je povezan s Isusovom molitvom u Maslinskom vrtu, a molitva u Maslinskom vrtu nastavak je onog što se događalo u *gornjoj sobi*. Štoviše, znajući sada već kako je Isus na Posljednjoj večeri odjelotvorio svoju smrt na križu i uskrsnuće, molitva u Maslinskom vrtu dobiva potpuno značenje.

¹³² Usp. Ivan ŠAŠKO, Pun milosti i istine, u: *Živo vrelo, liturgijsko-pastoralni list za promicanje liturgijske obnove*, 2010., http://www.hilp.hr/dokumenti_zivo_vrelo_upload/20110128/zivo_vrelo201101280939460.pdf, 10.9.2021., 30.

¹³³ Usp. Rabin Kotel DADON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 281-283. Značenje mikve (hebr. bazen vode za uranjanje radi očišćenja) se očituje kroz svoju simboličnost, „jer sa svojom živom i čistom vodom simbolizira početak svijeta (...) Žena se na kraju nečistog razdoblja, kako bi se očistila, vraća 'na stvaranje, na čisti simbol izvora života na svijetu, vodi života, koja dolazi od prvostvorene vode u morima, rijekama i kišama, koja teče u čistu mikvu.“

¹³⁴ Usp. Bob UTLEY, Ivan. 1, 2, 3 Ivanova Komentar, u: Free Bible Commentary, http://www.freebiblecommentary.org/pdf/hrv/VOL04_croatian.pdf, 221.

Naime, kada evanđelist Matej citira Isusov zaziv: „Bože moj, Bože moj...“ (usp. 27, 45–46. 50), zamjenicom „moj“ izaziva odjek molitve u Getsemaniju, u kojoj je Isus prihvatio svoju smrt. Smrt prihvaćena u obliku „čaje“ doživljena u moralnoj i duhovnoj sferi, na križu dolazi na razini tjelesnog postojanja. Evanđelist Luka pak završava Isusov život molitvom: „Oče, u ruke tvoje predajem duh svoj! To rekavši, izdahnu.“ (Lk 23, 46). Isus umire poput pravednika koji se uzda u Boga, uvjeren da neće biti napušten u patnji. Autor četvrtog evanđelja vidio je Isusovu smrt kao izraz poslušnosti Ocu i izraz ljubavi prema ljudima. Isus je volju Očevu ispunio u potpunoj slobodi: „Nitko mi ga (život) ne oduzima, nego ja ga sam od sebe polažem. Vlast imam položiti ga, vlast imam opet uzeti ga. Tu zapovijed primih od Oca svoga“ (Iv 10, 18).¹³⁵

Što se događalo u Maslinskom vrtu zapravo?

„Kada dođe onamo, reče im: 'Molite da ne padnete u napast!' I otrgnu se od njih koliko bi se kamenom dobacilo, pade na koljena pa se molio: 'Oče! Ako hoćeš, otkloni ovu čašu od mene. Ali ne moja volja, nego tvoja neka bude!' A ukaza mu se anđeo s neba koji ga ohrabri. A kad je bio u smrtnoj mucu, usrdnije se molio. I bijaše znoj njegov kao kaplje krvi koje su padale na zemlju. Usta od molitve, dođe učenicima i nađe ih snene od žalosti pa im reče: 'Što spavate? Ustanite! Molite da ne padnete u napast!'“ (Lk 22, 40–46).

Isus je u Maslinskom vrtu prolazio agoniju koja postaje svjedočanstvo patnje čovjekova postojanja, ali koju prihvaća.¹³⁶ Tri puta je svog Oca molio isto, da ga mimoide čaša. Biblijska simbolika čaše se očituje kao sudbina, trpljenje i Božji gnjev (usp. Ps 11, 6; Iz 51, 17+; Ez 23, 32), ali i kao baština, spasenje (usp. Ps 16, 6; Ps 116, 13). U starim židovskim običajima otac obitelji za stolom bi pružio čašu onome kojeg je jako volio, tako je već na Posljednjoj večeri nebeski Otac pružio Isusu čašu (usp. Iv 18, 11).¹³⁷ Ona je tada postala čaša spasenja, čaša Novog saveza izjednačena s čašom Isusove muke (usp. Mt 26, 39), ali i časom njegove smrti, časom Očeve proslave (usp. Mt 26, 45; Mk 14, 35; Iv 2, 4; 4, 23; 5, 25; 12, 23; 13, 1; 16, 32; 17, 1). Isus iako moli da ga mimoide ta čaša, što izražava Njegovu ljudsku narav koja se protivi i buni patnji i skorašnjoj smrti, ipak srcem prihvaća Očevu volju ostajući „poslušan do smrti, smrti na križu“ (Fil 2, 8), ta zato je i došao u taj čas (usp. Iv 12, 27). Čaša i čas su u svim Evanđeljima gotovo izjednačeni i analogno tome muka i smrt impliciraju Isusovo prihvaćanje grijeha svijeta

¹³⁵ Usp. Henryk WITCZYK, Godzina Jezusa - ofiarazbawczej męki, śmierci i zmartwychwstania, u: *Verbum Vitae*, 8 (2003.), 123.

¹³⁶ Usp. Celestin TOMIĆ, *Isus Krist – Gospodin slave*, 136.

¹³⁷ Usp. Ante CRNČEVIĆ, Čovjekova žed i čaša dara vjere, u: *Živo vrelo, liturgijsko-pastoralni list za promicanje liturgijske obnove*, 2015, 4.
http://www.hilp.hr/dokumenti_zivo_vrelo_upload/20150526/zivo_vrelo201505261454580.pdf,

te dolazak kraljevstva Božjeg. Volja Očeva je otpočetka bila da „tko god vidi Sina i vjeruje u njega ima život vječni“ (Iv 6, 39–42). Volja Očeva je radosna vijest (grč. *euangelium*), nebeska gozba, život u Bogu. To pak znači da je križ skovan na zemlji, da ne dolazi od Oca. Ipak, Isus prihvaća taj od ljudi skovan križ i preobražava ga u čin ljubavi i sebedarja, a smrt koja je svršetak preobražava u život vječni kroz otkupljenje svih ljudi.¹³⁸

U kontekstu (nedovršene) pashalne večere, može se reći kako se Isus tada, u svojoj smrtnoj borbi, kada je molio Oca da ga mimoide čaša, referirao na četvrtu čašu židovske pashalne večere. Štoviše, u kontekstu tek ustanovljene nove Pashe – Euharistije, u kojoj je poistovjetio kruh sa svojim tijelom i čašu poistovjetio sa svojom krvlju koja će se proliti za oprostjenje grijeha i tako identificirajući sebe sa novim pashalnim janjetom, Isus je kazao kako će nova Pasha biti dovršena kada On bude raspet.¹³⁹ U tom smislu, Isus je do kraja utkao svoju vlastitu sudbinu u dovršenje židovske Pashe.¹⁴⁰

Nadalje, nakon smrtne agonije u Maslinskom vrtu, Isusa su priveli, pa bičevali, a onda i natjerali da nosi križ na kojem će biti raspet. Evanđeoski tekstovi otkrivaju da su Isusu tijekom tog puta, nudili piti, ali je On odbio. Zašto?¹⁴¹

„I dođoše na mjesto zvano Golgota, to jest Lubanjsko mjesto, dadoše mu piti vino sa žuči pomiješano. I kad okusi, ne htjede piti“ (Mt 27, 33–34).

„I nuđahu mu piti namirisana vina, ali on ne uze“ (Mk 15, 23).¹⁴²

Zatupljene su dvije mogućnosti kao razlog Isusova odbitka pijenja: prvi, Isus nije htio popiti ništa omamljujuće što bi mu smanjilo bol, već je htio biti svjestan i podnijeti svu bol i drugi, čekao je plod vinove loze. Naime, Isus je na Posljednjoj večeri iskoristio treću pashalnu čašu i podsjetio na obećanje otkupljenja kako bi svoju smrt prikazao kao otkupljujuću za čitavu zajednicu, a čaša koju je odbio piti, bila je čaša dovršenja ili obnove (*consumation*) kojoj je identitet Božji izraz za spasenje od egipatskog ropstva: „Za svoj ću vas narod uzeti“ (hebr. לקח *laqach* – uzeti (u ruke i ponijeti sa sobom, za ženu, oženiti)) „i bit ću vašim Bogom“ (Izl 6, 7). Tom tumačenju ide u prilog i Isusovo pitanje i ponudu učenicima: „Možete li piti čašu koju ću

¹³⁸ Usp. Joseph RATZINGER, *Gledati Probodenog*, Split, 2008., 24.

¹³⁹ S tim u vezi, jedno rabinsko tumačenje govori kako se pri pripravi pashe zaklanom janjetu moralo rastvoriti srce i pustiti da oteče krv, pa kao što su janjećom krvlju poškropljeni nadvratnik i dovratnici doma i tako postali znak izbavljenja i spasenja, tako i raspeti Jaganjac postaje znak konačnog oslobođenja. Usp. Ante CRNČEVIĆ, *Žrtvovan je Krist – Pasha naša*, u: *Živo vrelo, liturgijsko-pastoralni list za promicanje liturgijske obnove*, 2014, 4, http://www.hilp.hr/dokumenti_clanci_upload/20140410/zivo_vrelo201404101355260.pdf, 15.

¹⁴⁰ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper* 162.

¹⁴¹ Usp. *Isto*, 166.

¹⁴² Usp. *Isto*, 167.

ja piti? Kažu mu: 'Možemo!' (Mt 20, 22; Mk 10, 38). Naime, time im je navijestio smrt kakvom će umrijeti odnosno poslanje koje će im biti povjereno, jer im je odgovorio da će čašu doista i piti (usp. Mt 20, 23). Također, u to vrijeme bio je običaj da muškarac ženi predloži brak nudeći joj čašu vina i ako bi ju žena popila time bi prihvatila njegov život i za uzvrat mu dala svoj.¹⁴³ Time se povlači bračna konotacija i u ovom smislu uočava se prihvat Isusove ponude. S tim u vezi, Balthasar već ondje, u Getsemaniju uočava dijalektiku Crkve (=tijela; zaručnice; Nova Eva) koja u mukama glave (=Krista; zaručnika; Novi Adam) sudjeluje odsutna (pozaspali i tužni učenici).¹⁴⁴ Tomu u prilog ide i detalj iz Ivanova evanđelja s kojim se nastavlja, pa i dovršava događaj križa.

„Nakon toga, kako je Isus znao da je sve dovršeno, da bi se ispunilo Pismo, reče: 'Žedan sam.' A ondje je stajala posuda puna octa. I natakose na izopovu trsku spužvu natopljenu octom pa je primakose njegovim ustima. Čim Isus uze ocat, reče: 'Dovršeno je!' I prignuvši glavu, preda duh“ (Iv 19, 28–30).

Rečenica „Dovršeno je!“ i možda još konkretnije „Konzumirano je!“ (grč. *tetelestai*; 19, 30) ukazuje da je Isus ispunio volju Očevu (usp. 4, 34; 6, 38; 14, 31), popio čašu spasenja (usp. Ps 116, 13) otkrivajući se kao Zaručnik-Mesija koji se predaje za svoju Zaručnicu - „do kraja“ (grč. *telos*), ljubeći je do te mjere da za nju dâ život (usp. Iv 13, 1).¹⁴⁵ Taj čin ljubavi započeo je u *gornjoj sobi* i dovršen je na križu. Vino Posljednje večere je *izvrsno vino* (usp. Iz 25, 6) na vjenčanju Boga i Izraela, jer je to vino postalo Isusova vlastita krv.¹⁴⁶

Slijedom navedenog, Isusovo obećanje da „neće više blagovati pashu dok se ona ne dovrši u kraljevstvu Božjem“ i da više „neće piti od roda trsova dok kraljevstvo Božje ne dođe“ (Lk 22, 16–17) postaje jasno u kontekstu prekida večere i to kako bi je dovršio vlastitom patnjom i smrću na križu. Njegova smrt na križu u sebi već je tada sadržavala *prijelaz* (pesah)– uskrснуće i dovršenje Božjeg kraljevstva.¹⁴⁷ No, još tu nije kraj. Isusova agonija završava tek kada su vojnici bili sigurni da je mrtav.

„Kako bijaše Priprava, da ne bi tijela ostala na križu subotom, jer velik je dan bio one subote, Židovi zamoliše Pilata da se raspetima prebiju golijeni i da se skinu. Dodoše dakle vojnici i

¹⁴³ Usp. Ray VANDER LAAN, Seder and Marriage, u: <https://www.thattheworldmayknow.com/seder-and-marriage>, 11.9.2021.

¹⁴⁴ Usp. Hans Urs von BALTHASAR, *Mysterium Paschale. Sveto Trodnevje smrti, pokopa i uskrснуća našega Spasitelja*, Zagreb, 1993., 78.

¹⁴⁵ Usp. Usp. Brant PITRE, *Jesus The Bridegroom. The Greatest Love Story Ever Told*, 2018., 52.

¹⁴⁶ Usp. *Isto*, 54.

¹⁴⁷ Usp. *Isto*, 169.

prebiše golijeni prvomu i drugomu koji su s Isusom bili raspeti. Kada dođoše do Isusa i vidješe da je već umro, ne prebiše mu golijeni, nego mu jedan od vojnika kopljem probode bok i odmah poteče krv i voda.“ (Iv 19, 31–34).

U tom činu Porsch nedvojbeno vidi dovršenje Isusova poslanja, a to je darivanje života svijetu (Iv 3, 16; 12, 49; 17, 2), jer krv i voda upućuju na „karakter oprostjenja i životvorno djelovanje Isusove spasiteljske smrti“ to jest primanje obećanog Duha (Iv 7, 38–39; 14, 26; 16, 7).¹⁴⁸ Zaista, obećano Božje kraljevstvo se već ocrta u Isusovom probodenom boku iz kojeg su potekla krv i voda¹⁴⁹ jer je Njegovo tijelo koje je dao učenicima na večeri tada zaista i žrtvovano i Njegova krv koju im je dao, zaista i prolivena (usp. Mt 27, 35; Mk 15, 24; Lk 23, 33; Iv 19, 18). Prema tome, znajući da je voda simbol stvaranja (usp. Post 1, 2), smrti (usp. Post 6, 5 – 9,17; Izl 14, 21-22), fizičkog i duhovnog čišćenja (usp. Post 18, 4; 19, 2; 24, 31; 43, 42; Izl 30, 20; Lev 16, 24), ali i simbol Duha, novog i vječnog života (Ez 36, 25-29; 47, 1-12; Iv 3, 5-8; 4, 13-14), a krv simbol života i pečat saveza, egzegetska tumačenja su ujednačena, na križu se sklopio novi Savez i rodio novi, preobraženi Izrael, Crkva.¹⁵⁰ S tim u vezi, probadanje Isusova boka aludira na stvaranje žene iz Adamovog rebra.

„Tada Jahve, Bog, pusti tvrd san na čovjeka te on zaspa, pa mu izvadi jedno rebro, a mjesto zatvori mesom. Od rebra što ga je uzeo čovjeku napravi Jahve, Bog, ženu pa je dovede čovjeku. Nato čovjek reče: 'Gle, evo kosti od mojih kostiju, mesa od mesa mojega! Ženom neka se zove, od čovjeka kad je uzeta!' Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uza svoju ženu i bit će njih dvoje jedno tijelo.“ (Post 2, 21–24).

Ovdje je važno istaknuti nekoliko činjenica. Naime, biblijski pisac prilikom Božjeg stvaranja žene upotrijebio hebrejski glagol *banah*, izraz za podizanje zgrada. To jest, u Bibliji se ta riječ koristi kada se gradi Hram. Prema tome, žena je Hram, kojeg muškarac treba obrađivati i čuvati. Žena, s druge strane, stvorena (sagrađena) od rebra (hebr. *tselah*) u židovskoj tradiciji najdostojanstveniji dio tijela jer čuva srce, a srce je život. Dakle, žena je i čuvarica života.¹⁵¹

¹⁴⁸ Usp. Felix PORSCH, *Ivanovo evanđelje*, Zagreb, 2002., 170.

¹⁴⁹ Krv podsjećana na spasenje po jaganjčevoj krvi prilikom izlaska iz Egipta, a voda na duhovnu plodnost jaganjčeve žrtve. Usp. Donatium MOLLAT, *Evanđelje po Ivanu*, fusnota 1), u: *Jeruzalemska Biblija*., 1536.

¹⁵⁰ Usp. Josip KOLANOVIĆ, *Euharistija kao memorijal*, spomen-čin, 312. Usp. također i Hans Urs Von BALTHASAR, *Mysterium Paschale, Sveto Trodnevlje smrti, pokopa i uskrsnuća naše spasitelja*, 107. Prema Post 1, 26, hebr. *נָבַח* *nebah* za žensko dolazi od hebr. glagola *נָבַח* *naqab* što znači probušiti/ probosti (s više ili manje nasilja). Usp. the Word, Bible Software, verzija 5.0.0.1450, www.theword.net.

¹⁵¹ Usp. Ivica ČATIĆ, *Drugi izvještaj o stvaranju – stvaranje muškarca i žene 2*, 4b-25 (20.9.2013.), u: <https://sveto-pismo.net/2013/09/20/3-drugi-izvjestaj-o-stvaranju-stvaranje-muskarca-i-zene-post-24b-25/>, 11.9.2021.

Stoga, može se reći kako je događaj križa istovremeno i svadbena gozba, jer Krist k sebi pridružio i uzeo za ženu Crkvu; postao je s njom zauvijek sjedinjen u jednom tijelu kojem je On Glava, a Crkva Tijelo (usp. Ef 5, 23). Stvaranje novog naroda i utemeljenje novog i vječnog saveza djelo je ravnopravnog predstavnika toga saveza Isusa Krista,¹⁵² koji je svojom poslušnošću i bezuvjetnom vjernošću do smrti na križu, na sebi ponio čovjekov neposluh i nevjernost i omogućio utemeljenje nerazmrsiva saveza u čovjekovu srcu.¹⁵³

Na kraju, Isus je dovršio svoje poslanje popivši četvrtu čašu na križu, ali i Crkva nastavlja Njegovo poslanje. Potrebno se prisjetiti i da je Krist je čašu novog Saveza izjednačio sa svojom krvlju, pa prema tome, On na križu postaje ta čaša iz koje se Crkva rađa i napaja, *kao na izvoru žive vode*, pa i sama Crkva postaje tom čašom (usp. Iv 4, 14), ona iz koje se izljuje. Crkva postaje ona koja daje život jer je u njoj sam Život, a život Crkve se očituje kroz sakramente, „vidljive znakove nevidljive Božje prisutnosti.“¹⁵⁴

¹⁵² „Nijedan čovjek, pa bio i najsvetiji, nije bio sposoban uzeti na sebe grijehе svih ljudi i prikazati se kao žrtva za sve. Prisutnost u Kristu božanske Osobe Sina, koja nadilazi i istodobno obuhvaća sve ljudske osobe, i koja ga postavlja Glavom svega čovječanstva, čini mogućom njegovu otkupiteljsku žrtvu za sve“ (usp. Katekizam Katoličke Crkve, br. 616).

¹⁵³ Usp. Richard PAVLIĆ - Nikola PRŠA, Euharistija – naše udioništvo u otajstvu novog života prema Benediktu XVI., 240.

¹⁵⁴ Usp. Katekizam Katoličke Crkve br. 774.

3. OD POSLJEDNJE VEČERE DO EUHARISTIJE: „OVO JE MOJE TIJELO“

Kao što bi rekao Ratzinger, Isusova smrt na križu je najradikalniji oblik očitovanja Božje ljubavi. Prinoseći sebe na križu, Isus je darovao svoju trajnu prisutnost pod prilikama kruha i vina ustanovljenjem Euharistije na Posljednjoj večeri. Dakle, riječi na Posljednjoj večeri potvrđene su Njegovom smrću na križu, koju je tada pretvorio u događaj ljubavi, a koja opet svoju potvrdu iznalazi u Njegovom uskrsnuću kada je postalo vidljivo da su riječi izgovorene s božanskom punomoću i da Njegova ljubav uistinu seže dalje od smrti. Tako iz te trojedinosti riječi, smrti i uskrsnuća izlazi euharistija koja je dioništvo u Kristovoj Pashi – Uskrsu.¹⁵⁵ To djelomice očituje odgovor na pitanje što je Isus mislio kad je rekao da jedemo Njegovo tijelo i pijemo Njegovu krv.

Isus je otkrio sebe kao novo pashalno janje koje će biti žrtvovano kao početak novog izlaska i čija će krv biti prolivena za oprostjenje grijeha. Štoviše, Židovi prvog stoljeća znali su da Pashu ne čini samo žrtva janjeta, već u redu ispunjenja Božjeg zakona, moralo se janje i blagovati. No, u novoj Pashi janje postaje osoba, a prolivena krv, krv Mesije. Tako je bila shvaćena i euharistija prvog stoljeća: „Očistite stari kvasac da budete novo tijesto, kao što i jeste beskvasni jer već je žrtvovana Pasha naša, Krist“ (1 Kor 5, 7).¹⁵⁶ Sveti Pavao temelji slavlje euharistije upravo na Kristu kao novom pashalnom janjetu, te dalje kada kaže „Čaša blagoslovna koju blagoslivljamo nije li zajedništvo krvi Kristove? Kruh koji lomimo nije li zajedništvo tijela Kristova?“ (1 Kor 10, 16) potvrđuje stvarno zajedništvo u tijelu i krvi Kristovoj, nadasve potvrđuje euharistiju kao stvarno sudjelovanje u Posljednjoj večeri i Isusovoj smrti na križu.¹⁵⁷

U svakom slučaju, Krist prinijevši sebe kao žrtvu, uspostavlja novi oblik bogoštovlja, euharistiju, svetu Misu, u kojoj, za razliku od starozavjetnog kulta prinošenja žrtve, čovjek štijući Boga sam postaje žrtva, to jest, više ne dariva Bogu ono što je izvan njega, dakle sebe po stvarima (životinjama, zemaljskim plodovima), već samoga sebe po Kristu u Duhu Svetom.¹⁵⁸ Zapravo, još konkretnije rečeno, čovjek blagujući Krista pod prilikama kruha i vina jest dio pretvorbe i njegov duh je transformiran Kristovim Duhom, dakle postaje *kristolik*.

Taj novi bogoštovni oblik još uvijek ima crte starozavjetnog kulta, a najprikladniji primjer tih sličnosti donosi evanđelist Ivan. On je naime, ustanovu Euharistije predoznačio Isusovim

¹⁵⁵ Usp. *Isto*, 232.

¹⁵⁶ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, 75.

¹⁵⁷ Usp. *Isto*, 76.

¹⁵⁸ Usp. Rudolf BRAJČIĆ, *Bilješke o Euharistiji*, Zagreb, 1971., 2.

govorom u Kafarnaumu gdje je nahranio 5000 ljudi (usp. Iv 6, 5–13) referirajući se na starozavjetnu manu koju je Bog pripremio starim Izraelcima za hranu (usp. Izl 16, 15), a koja je i bila jedna od činiteljica nade u novi Izlazak. Kao što je iskoristio elemente Pashe kako bi otkrio žrtvenu narav Posljednje večere, Isus je također iskoristio i židovsku mesijansku nadu u novu manu kako bi otkrio nadnaravnu bit euharistije.¹⁵⁹

3.1. Nova mana

Nakon što su Izraelci prošli kroz Crveno more (usp. Izl 14, 15–31), čekao ih je dug put pustinjom do Obećane zemlje. Na tom putu trpjeli su i žeđ (usp. Izl 15, 22) i glad (usp. Izl 16, 3) zbog čega su često mrmljali protiv Mojsija. Unatoč tome, Bog je preko Mojsija izvodio čuda kako bi se za njih pobrinuo. Tako im je omogućio piće pretvarajući gorku vodu u slatku (usp. Izl 15, 25) te hranu šaljući im uvečer prepelice, a izjutra spuštajući manu, kruh s neba (usp. Izl 16, 13–15). Mana je bila čudo, misterij kakav do sada nitko od Izraelaca nije vidio, zato su je i prozvali *mān hû* – manna, što znači „što je to?“ (usp. Izl 16, 15). Izraelci su je skupljali svakog jutra za dan koji je pred njima, ništa nisu smjeli ostavljati za sutra, a kad su pokušali, mana se usmrđjela i ucvala (usp. Izl 16, 16–21). Šestog dana su je morali skupiti za dva dana kako bi sedmog dana odmarali i Bogu se posvetili (usp. Izl 16, 22–23.26).

Navedeno je bilo važno istaknuti jer se uočava povezanost i sličnost mane i Pashe. Najprije, i pashalni kruh i mana kao beskvasni kruhovi su u izravnoj vezi s mesom, koji moraju biti blagovani između dvije večeri (usp. Izl 12, 14–20) i drugo, silazak mane je opisan kao poslušnost zakonima subotnjeg odmora (usp. Izl 16, 22–30).¹⁶⁰ To je značajno, jer je dan Pashe bio proglašen kao dan Subotnji (usp. Pnz 5, 15), koji je kao blagdan počinka postao blagdan slobode. Prestanak svakodnevnog posla je „preduvjet da se blagdan dogodi“ i da se čovjek *prisjeti* svega što Bog čini za njega te da se posveti i tako sudjeluje u posvećenju svijeta čineći ono što Bog čini te ispunjavajući svoju temeljnu svrhu života kao stvorenja stvorena na sliku Božju (usp. Post 1, 27).¹⁶¹

Značajno je uočiti kako je mana privremeno čudo, jer nije bila potrebna u Egiptu, a niti u Obećanoj zemlji: „Izraelci su se hranili manom četrdeset godina, sve dok nisu došli u naseljenu zemlju: jeli su manu do dolaska na granicu zemlje kanaanske.“ (...) „Izraelci se, dakle,

¹⁵⁹ Usp. *Isto*, 78.

¹⁶⁰ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Last Supper*, 152.

¹⁶¹ Usp. Arkadiusz KRASICKI - Elvis RAŽOV, Radna nedjelja u Hrvatskoj iz perspektive sedmog dana, u: *Diacovensia* 29 (2021.) 3, 399-400.

utaboriše u Gilgalu i ondje na Jerihonskim poljanama proslaviše Pashu uvečer četrnaestoga dana u mjesecu. A sutradan poslije Pashe, upravo toga dana, blagovali su od uroda one zemlje: beskvasna kruha i pržena zrnja. I mana je prestala padati čim su počeli jesti plodove zemlje. Tako Izraelci nisu više imali mane, nego su se te godine hranili plodovima zemlje kanaanske“ (Izl 16, 35; Još 5, 10–12). Navedeni biblijski tekst zapravo kaže da je Izlazak dovršen. Izraelci više ne trebaju manu jer kada su se nastanili u „zemlji u kojoj teku med i mlijeko“ jedu plodove zemlje, pa im više ne treba njezin *predokus*.¹⁶²

Nadalje, razlozi zbog kojih se Isus poistovjetio baš s manom u svom govoru, svjedoči još nekoliko važnih činjenica. Mana je, prema Božjoj uputi, morala je biti sačuvana u kovčegu Saveza uz Dekalog (usp. Izl 16, 32) koji se nalazio u trećem dijelu Šatora sastanka nazivanog *Svetinja nad svetinjama*, mjesto gdje je Bog sam. Dakle, mana je bila i *sveti kruh*.¹⁶³ Zatim, židovska tradicija donosi misao kako je mana jedna od deset stvari koje su bile stvorene uvečer sedmog dana stvaranja, na prvi Šabat, zajedno sa Aronovim štapom i pločama Deset Božjih zapovijedi. S tim u vezi, mana je savršena hrana koja je postojala prije prvog grijeha, pa je ona na neki način kada se pojavila u pustinji, povratak u Eden u stanje prvotne milosti.¹⁶⁴ Također, s obzirom da je za Židove vidljivi svijet znak nevidljivog svijeta, sukladno tomu, jeruzalemski Hram je zapravo vidljivi znak nevidljivog nebeskog Hrama, pa se vjeruje da je mana čuvana u nebeskom Hramu. Štoviše, ona je vidljivi znak nevidljive mane, hrane anđela (usp. Ps 78, 23–24) kojom se na zemlji hrane *pravednici*.¹⁶⁵ I na kraju, s obzirom na židovsku nadu u novi Izlazak, vjerovali su da će se tako isto pojaviti mana s neba posredstvom novog Mojsija-Mesije i uspostaviti novo kraljevstvo na zemlji. Dakle, pravednici će jesti manu tijekom privremenog mesijanskog kraljevstva na zemlji. Stoga, kao što su Izraelci jeli manu nakon što su izašli iz Egipta, ali prije dolaska u Obećanu zemlju, tako će u budućnosti pravednici jesti manu nakon dolaska Mesije, tijekom novog Izlaska kao predokus nove Obećane zemlje, prije posljednjeg suda i kraja ljudske povijesti, odnosno novog Stvaranja.¹⁶⁶

Sada se postavlja pitanje kako je Isus otkrio nadnaravnu bit euharistije referirajući se sam na sebe kao starozavjetnu manu u svom govoru u Kafarnaumu (usp. Iv 6, 51–53)?¹⁶⁷ Najprije, treba imati na umu da je mnoštvo koje je stajalo oko Isusa očekivalo novog Mojsija s kojim će

¹⁶² „Dom je Izraelov tu hranu prozvao manom. Bijaše kao zrno korijandera; bijela, a imala je ukus medenog kolačića.“ (Izl 16,31). Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, 84.

¹⁶³ Usp. *Isto*, 84.

¹⁶⁴ Usp. *Isto*, 86.

¹⁶⁵ Usp. *Isto*, 89.

¹⁶⁶ Usp. *Isto*, 91.-92.

¹⁶⁷ Usp. *Isto*, 93-96. Isus se referirao na manu i poučavajući učenike Gospodnjoj molitvi (usp. Mt 6, 9–13).

58).¹⁶⁹ S tim u vezi, moraju se razjasniti problematične stvari koje su šokirale tadašnje ljude: „Kako nam ovaj može dati tijelo svoje za jelo?“ (Iv 6, 52), a da se ne govori o kanibalizmu ili nekoj drugoj zastrašujućoj i heretičnoj stvari.

Najprije, kako bi se ispravno shvatila ustanova euharistije, treba imati na umu da Isus objavljuje svoje *božansko porijeklo*, da On jest Bog: On je veći od Hrama i Gospodar subote (usp. Mt 12, 6–8), On je prije Abrahama (usp. Iv 8, 58), On je jedno s Ocem (usp. Iv 10, 22–23). Stoga jedino kroz vlastito otajstvo svog božanstva i božanske snage može dati učenicima svoje tijelo i krv u formi *istinskog jela* i *istinskog pića*.¹⁷⁰ Druga važna stvar je da se euharistiju ne može shvatiti bez razumijevanja otajstva uskrsnuća -*prijelaza k Ocu* (usp. Iv 13, 1). Nakon što su se slušatelji zgrozili nad time što Isus govori o svome tijelu i krv, Isus dalje razjašnjava: „Duh je onaj koji oživljuje, tijelo ne koristi ništa. Riječi koje sam vam govorio duh su i život su“ (Iv 6, 63). Ovime zapravo ukazuje da misli na svoje preobraženo, uskrsnulo tijelo, koje će biti oživljeno snagom Duha, a Duh nije ograničen na mjesto i vrijeme, što pak dovodi do potvrde činjenice da je nova mana otajstvena – u Euharistiji Isus ostavlja svoje raspeto i uskrsnulo tijelo i krv.¹⁷¹ Dakle, „ako učenici žele sudjelovati u Isusovom uskrsnuću, tada moraju biti dio njegovog tijela i njegove krvi.“¹⁷² Kao što je stara mana bila predokus Obećane zemlje, tako je nova mana, koja je Krist, prisutan u Euharistiji, predokus novog stvorenja - života vječnoga.

Osim što je Isus u svom pashalnom misteriju (Posljednja večera, događaj križa i uskrsnuće) u sebi ostvario novu Pashu i novu manu, također je i potpuno ispunio smisao i značenje tzv. kruha prisutnosti (hebr. *lehem ha panim*)¹⁷³ koji je bio sastavni dio hramske nekrvne žrtve i koja se najčešće prinosila s vinom (usp. Lev 2).¹⁷⁴

3.2. Kruh prisutnosti

¹⁶⁹ Usp. *Isto*, 103. Postoji pretpostavka kako se Isus također referirao i na Drvo života u Edenu iz kojeg su Adam i Eva bili izbačeni kako ne bi živjeli dovijeka (usp. Post 3,22), čime bi zapravo aludirao na staru židovsku tradiciju o postojanju mane prije pada.

¹⁷⁰ Usp. *Isto*, 111.

¹⁷¹ Usp. *Isto*, 111.

¹⁷² Usp. *Isto*, 115.

¹⁷³ Dosl. „kruhovi lica“ tj. osobni kruhovi Jahvini. Usp. Bernard COUROYER, Knjiga Izlaska (fusnota a)), u: *Jeruzalemska Biblija*. 94.

¹⁷⁴ Usp. Henri CAZELLES, Levitski zakonik, fusnota a), u: *Jeruzalemska Biblija*, 112.

Nakon što je sklopljen Savez na Sinaju (usp. Izl 24) Bog je dao Mojsiju uputu o gradnji Svetišta i bogoslužju kako bi mogao prebivati među njima (usp. Izl 25, 8) prema uzorku kojeg mu je pokazao na brdu (usp. Izl 25, 40). Svetište je bilo prenosivo i sastojalo se od tri dijela koja su bila odijeljena zavjesama: predvorje sa žrtvenikom i umivaonikom, Svetinja sa stolom za prinesene kruhove i svijećnjakom te Svetinja nad svetinjama gdje se nalazio kovčeg Saveza (usp. Izl 40, 1–8). Pri tome važne su bile tri stavke, prva je Kovčeg saveza, druga, svijećnjak – menora i treća, stol za prinesene kruhove. Kovčeg saveza je sagrađen od bagremova drveta i optočen zlatom, a u njemu su se čuvali Dekalog, mana i Aronov štap (usp. Hebr 9, 4). Svijećnjak (hebr. *menorah*) također skovan od zlata, imao je sedam svjetiljki koja su bile poput drveta, a gorio je neprestano kao jedini izvor svjetla u Svetištu. Konačno, stol za prinesene kruhove, za čiju izgradnju Bog daje detaljne upute:

„Napravi od bagremova drva stol dva lakta dug, lakat širok, a lakat i pol visok. U čisto ga zlato obloži i načini mu naokolo završni pojas od zlata. (...) Za nj onda napravi: zdjele, varjače, vrčeve i pehare za izlijevanje prinosa. Načini ih od čistoga zlata. Na stol svagda stavlja pred moje lice prineseni kruh“ (Izl 25, 23–24. 29–30).

Značenje tog kruha za kršćane ogleda se u činjenici kako se na stolu nalaze i drugi elementi poput zdjela i vrčeva, koji su služili za prinos i izlijevanje vina (usp. Br 15, 5–7), pa bi se na neki način moglo govoriti o kruhu i vinu prisutnosti.¹⁷⁵ Drugo, sama etimologija hebrejske riječi kruha prisutnosti (hebr. *lehem ha panim*) doslovno znači kruh lica Božjega, odnosno vidljivi znak nevidljivog Božjeg lica. Tome u prilog ide i kontekst u kojem se spominje taj kruh. Naime, upute o Svetištu Bog daje odmah nakon *nebeske gozbe* na kojoj su sudjelovali Mojsije i starješine: „Onda se uspne Mojsije s Aronom, Nadabom i Abihuom i sa sedamdeset starješina Izraelovih. Oni vidješe Boga Izraelova: podnožje njegovim nogama kao da je bilo od dragoga kamena safira, sjajem nalik na samo nebo. Ni ruke svoje nije pružio na izabranike Izraelaca: slobodno su Boga motrili i jeli i pili.“ (Izl 24, 9–11). Izneseno navodi na zaključak da je kruh prisutnosti jedna vrsta spomena na tu nebesku gozbu gdje su *vidjeli* Boga te *jeli i pili*.¹⁷⁶ Prema tome, zemaljsko Svetište je zapravo preslika nebeskog Svetišta odnosno Božjeg prebivališta.

Nadalje, kruh prisutnosti je znak vječnog Saveza između Boga i Izraela.

„Potom uzmi najboljeg brašna i od njega ispeci dvanaest pogača. Neka u svakoj pogači budu dvije desetine efe. Onda ih poredaj u dva reda – po šest u redu – na čistome stolu što je pred Jahvom. Na svaki red stavi čistoga tamjana. Neka to bude hrana prinesena kao spomen – paljena

¹⁷⁵ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, 120.

¹⁷⁶ Usp. *Isto*, 122.

žrtva Jahvi. Svake subote, bez prekida, neka se postavljaju pred Jahvu. To neka Izraelci vrše zbog vječnoga saveza.“ (Lev 24, 5–8).

I ovaj tekst ukazuje na *uzorak viđen na brdu*, na spomen sklopljenog Saveza između Boga i Izraela, pa zato je dvanaest pogača, zbog dvanaest izraelskih plemena i drugo, kontinuirani prinos svake subote znak je da iako više nisu na brdu Sinaj, Bog je i dalje s njima, a na to pak upućuje i doneseni svijećnjak da se neprestano održava svjetlo (usp. Lev 24, 1–4).¹⁷⁷

Također, kao što je već spomenuto, kruh prisutnosti je nekrvna žrtva prinošena zajedno s vinom, a osim toga to je i obrok. Ustvari, „kruh je i dar od Boga svećenicima u formi hrane i prinos od svećenika za Boga u formi žrtve.“¹⁷⁸ Važno je istaknuti i da je to najsvetija žrtva prinošena svakog Šabata.¹⁷⁹ Dakle, to nije samo obični kruh. Tim više, jer se već na stranicama Knjige Postanka spominje kada Melkisedek prinosi kruh i vino (usp. Post 14, 17–20). Prema nekim rabinskim tumačenjima, Melkisedek je tada poučavao Abrahama Tori tako da je kruhom aludirao na kruh prisutnosti, a vinom na izlivanje vina na slavu Boga.¹⁸⁰

Posljednja značajka kruha prisutnosti ukorijenjena je u propisu za muškarce. Oni su naime, morali tri puta na godinu hodočastiti u jeruzalemski Hram: na Blagdan beskvasnog kruha, Blagdan sedmica i Blagdan sjenica (usp. Izl 34, 23; Pnz 16, 16). Ne samo hodočastiti, već se pojaviti pred Gospodinom Jahvom, a kruh prisutnosti nije drugo doli kruh lica Božjega. Stoga je ono što se događalo prilikom njihovog dolaska u Hram poprilično zapanjujuće jer neodoljivo podsjeća na dio sv. Mise. Naime, svećenici bi u te dane maknuli zavjesu sa Svetinje i podignuli kruh govoreći „Evo, Božja ljubav za vas.“¹⁸¹ Već je spomenuto kako je Božje obećanje i savez u starozavjetnim tekstovima bio uspoređivan s bračnim ugovorom (usp. Iz 54; Ez 16; Hoš 1–2) u kojem je zahtijevana vjernost iz ljubavi (Pnz 7, 7), tako da se tada zapravo kruh ostvarivao kao vidljivi znak ljubavi Zaručnika za Njegovu zaručnicu.¹⁸² Puni smisao tog obreda ostvario je Krist žrtvom na križu: „I gle, zavjesa se hramska razdrije odozgor dodolje, nadvoje; zemlja se potrese, pećine se raspukoše“ (Mt 27, 51; usp. Mk 15, 38; Lk 23, 45).

No, ni to nije sve. Naime, na kruh prisutnosti se Isus referirao u jednoj od polemika s farizejima u kojoj su Isus i učenici optuženi za kršenje Šabata.

¹⁷⁷ Usp. *Isto*, 122.

¹⁷⁸ Usp. *Isto*, 124.

¹⁷⁹ Usp. *Isto*, 125.

¹⁸⁰ Usp. *Isto*, 127. Prema Tori, postojala je tzv žrtva okajnica koja je bila prinošena kao žrtva za grijeh nekog čovjeka iz naroda, a koju ne može blagovati onaj koji je prinosi, dakle onaj koji još nije okajao svoj grijeh, nego je mogu blagovati samo svećenici. Usp. Henri CAZELLES, *Levitski zakonik*, (fusnota c), u: *Jeruzalemska Biblija*, 116.

¹⁸¹ Usp. *Isto*, 131. Treba zaista imati na umu da nikom nije bilo dopušteno ulaziti u Svetinju i doticati svete stvari, osim u navedene blagdane.

¹⁸² Usp. *Isto*, 131.

„U ono vrijeme prolazio je Isus subotom kroz usjeve. Učenici su njegovi ogladnjeli te počeli trgati klasje i jesti. Vidjevši to, farizeji mu rekoše: 'Gle, učenici tvoji čine što nije dopušteno činiti subotom.' On im reče: 'Niste li čitali što učini David kad ogladnje on i njegovi pratioci? Kako uđe u Dom Božji te pojedoste prinesene kruhove, a to ne bijaše slobodno jesti ni njemu ni njegovim pratiocima, nego samo svećenicima? Ili zar niste čitali u Zakonu da subotom svećenici u Hramu krše subotu, a bez krivnje su? A velim vam: veće od Hrama jest ovdje!“ (Mt 12, 1–6).

Kako bi „obranio“ takvo djelo svojih učenika, Isus se poslužio starozavjetnim događajem kada je David bježao od kralja Šaula te došao do Šatora sastanka i tražio od svećenika hranu: „David dođe u Nob k svećeniku Ahimeleku.(...) 'A sada, ako imaš pri ruci pet hljebova, daj mi ih, ili što god se nađe! A svećenik odgovori Davidu: 'Nemam pri ruci običnoga kruha, nego samo svetoga kruha; ali samo ako su se tvoji momci uzdržali od žena.' David odgovori svećeniku ovako: 'Sasvim pouzdano! Žene su nam bile uskraćene, kao uvijek kad izlazimo na vojni pohod, i tijela su u momaka čista. Iako je ovo običan put, uistinu su danas čisti tijelom.' Tada mu svećenik dade svetoga kruha, jer nije bilo drugoga kruha ondje osim žrtvenoga, onoga koji se uklanjao ispred Jahve da se zamijeni toplim kruhom u dan kad se uzima.“ (1 Sam 1, 4–7).

David nije bio iz Levijeve loze (jer su po Zakonu samo oni kao svećenici smjeli jesti prinesene kruhove), ali su on i njegovi ljudi bili čisti. Na temelju te činjenice, u skladu sa Zakonom, svećenik mu je mogao dati prinesene kruhove. No, postoji još jedna činjenica koju svećenik nije znao. David je bio svećenik po redu Melkisedekovu¹⁸³ (usp. Ps 110, 1–4), koji je prinosiso Bogu paljenice i prinosnice (usp. 2 Sam 6, 14–17). Prisjetimo se, Melkisedek je bio prvi svećenik i kralj u Bibliji koji je prinosiso kruh i vino.¹⁸⁴

S tim saznanjem, otkriva se značenje Isusovog odgovora farizejima. Isus sebe predstavlja kao novog Davida, kralja i svećenika po Melkisedekovu redu. Štoviše, predstavlja svoje učenike kao svećenike koji mogu „raditi“ na *šabat* prinoseći kruh i vino. Također, podsjeća ih na prvotni smisao *šabata*, koji čovjeka stavlja na prvo mjesto kako bi mogao ispuniti svrhu Stvaranja, a to je biti u savezu s Bogom i činiti dobro.¹⁸⁵ Isto tako, jasno stavlja do znanja da je

¹⁸³ Usp. Ceslas SPICQ, Poslanica Hebrejima, fusnota d), e), f), u: *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi Zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jerusalem.“* Rebić, A., Fućak, J., Duda, B. (ur.), 1711. Melkisedek je proročki pralik Krista, primivši desetinu od Abrahama (usp. Post 14, 10), pokazao se većim ne samo od njega nego i njegovih potomaka, Levijevih sinova, a desetina plaćena levitskim svećenicima bilo je za njihovu službu, što znači ako je sam Levi u Abrahamu platio desetinu Melkisedeku, onda je on uzvišeniji svećenik. A Ps 110, 4 zapravo naviješta da će u mesijanska vremena to svećeništvo nadomjestiti ono staro.

¹⁸⁴ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, 137.

¹⁸⁵ Usp. Arkadiusz KRASICKI - Elvis RAŽOV, Radna nedjelja u Hrvatskoj iz perspektive sedmog dana, 404.

On novi Hram, a Hram nije drugo doli mjesto Božje prisutnosti. Time želeći reći da je On Bog sam, prisutan u osobi, „ušatoren“ u tijelu, štoviše On je sad Božje prebivalište, prisutnost Božja.¹⁸⁶ I dalje se naziva Sinom Čovječjim kao gospodarom subote (usp. Mt 12, 8), onim koji je stvorio *šabat* kada je stvarao svijet (usp. Post 1). Dapače, koristeći izraz „čovječji“ ukazuje da je „on taj čovjek radi kojega je stvoren *šabat* kao dan Gospodnji, kao dan slobode. Isus je čovjek – Novi Adam.“¹⁸⁷

Usporedi li se *kruh i vino prisutnosti* i Posljednja večera potvrđuju se zajednička obilježja koja još više osvjetljavaju nadnaravnu bit euharistije:

Kruh prisutnosti

12 kolača - 12 plemena

Kruh i vino Božje prisutnosti

Vječni Savez (usp. Lev 24, 8)

Spomenčin

Prinos svećenika i svećenici blaguju

Blagovan sa zlatnog stola u Hramu (usp. Izl 25, 23-30; Lev 24, 5-6)
„Evo, ljubav Božja za vas!“

Posljednja večera

12 učenika - 12 plemena

Kruh i vino Isusove prisutnosti

Novi Savez (usp. 1Kor 11, 25)

Spomenčin

Prinos Krista i učenici blaguju

Isusov stol u Očevu kraljevstvu (usp. Lk 22, 19-20)
„Ovo je tijelo moje koje se za vas predaje“¹⁸⁸

Ova poveznica euharistije sa kruhom prisutnosti otkriva novost Posljednje večere kao otajstva u kojem je Isus Krist stvarno živ i prisutan pod prilikama kruha i vina. Stoga, Njegova stvarna, zbiljska prisutnost pod prilikama kruha i vina je u uskoj vezi s Njegovim božanstvom i ne može biti samo simbolična, tim više jer i biblijska povijest spasenja govori da starozavjetna tipologija nikad nije veća od njezina ispunjenja u Novom Zavjetu. Krist kao novi kruh prisutnosti s križa govori „Evo, ljubav Božja za vas“ te zahvaljujući Njegovom uskrsnuću, već sada, svi ljudi, ne samo svećenici, u svako doba, ne samo tri puta godišnje, mogu vidjeti Očevo lice (usp. Iv 14, 7–10).

¹⁸⁶ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, 140. „Vjeruj mi, ženo, dolazi čas kad se nećete klanjati Ocu ni na ovoj gori ni u Jeruzalemu. (...) Ali dolazi čas - sada je! - kad će se istinski klanjatelji klanjati Ocu u duhu i istini jer takve upravo klanjatelje traži Otac. Bog je duh i koji se njemu klanjaju, u duhu i istini treba da se klanjaju.“ (Iv 4, 21. 23-24).

¹⁸⁷ Usp. Arkadiusz KRASICKI - Elvis RAŽOV, *Radna nedjelja u Hrvatskoj iz perspektive sedmog dana*, 404.

¹⁸⁸ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, 143.

3.3. Posadašnjenje uskrsnuća i naše dioništvo

Konstitucija o Svetoj liturgiji kaže da se u euharistiji vrši obnova Božjeg saveza s ljudima odnosno da euharistija aktualizira sklopljeni savez i zahvaljujući njemu kršćanin koji sudjeluje u euharistijskom obredu živi Kristov spasiteljski čin prema svojim mogućnostima i u svoje vrijeme. Sadrži mnoge memorijalne elemente koji podsjećaju na Božja djela i u Starom i u Novom zavjetu, posebice na Kristovo spasonosno djelo. Vrlo sadržajna poruka sadržana je u Euharistiji koja se shvaća kao Pasha zahvale za Božji plan i za Njegove darove – tako tipično za vazmenu liturgiju, a koju je također preuzeo Isus.¹⁸⁹ Naziva se *toda*, poput grčke riječi euharistija koja znači zahvaljivanje to jest *toda* „označava žrtveno jelo koje se blaguje s prijateljima kako bi se proslavilo nečiju zahvalnost Bogu.“ Primjer *tode* jest Psalam 22 kojeg je Isus počeo moliti na križu (usp. Mt 27, 46; Mk 15, 34), a koji započinje jadikovkom, a završava pobjedničkim tonom. Tako je euharistijska kristologija prožeta *toda* duhovnosti Starog zavjeta, jer i ona uključuje nekrvni prinos kruha i vina.¹⁹⁰ Osim Euharistija, novo bogoštovlje se naziva i Gospodnja večera, lomljenje kruha (jer su učenici nakon uskrsnuća po tom činu prepoznali Isusa (usp. Lk 24, 14–35)¹⁹¹ zatim i spomen-čin „jer uprisutnjuje jedincatu žrtvu Krista Spasitelja, a uključuje i prinos Crkve,“¹⁹² Pričest, jer se po ovom sakramentu sjedinjujemo s Kristom koji nas čini dionicima svoga Tijela i Krvi da s njim tvorimo samo jedno tijelo“¹⁹³ te Sveta misa, „jer liturgija, u kojoj se ostvaruje otajstvo spasenja, završava slanjem vjernika (*missio*) da ispune Božju volju u svakodnevnom životu.“¹⁹⁴

Konstitucija o Svetoj liturgiji dalje, koristeći izraz „*actuosa participatio*“ stavlja puno težište na euharistijsku molitvu. S obzirom na to da od kada je Isus „jednom zasvagda je prinio žrtvu za grijeh svih, jer tamo gdje su grijesi oprošteni nema više prinosa za njih“ (usp. Hebr 10, 8–18), na mjesto žrtve dolazi riječ-žrtva. Riječ je postala nositelj egzistencije, čovjek svoju riječ ujedinjuje s Isusom Kristom, koji je na Posljednjoj večeri svoju smrt preobrazio u riječ – molitvu. Upravo tim činom, Krist je omogućio posadašnjenje svoje smrti i uskrsnuća. Štoviše, zahvaljujući već i Kristovu utjelovljenju, čovjek ima mogućnost udjela u Njegovoj smrti i uskrsnuću, pa i Njegovu ponovnu dolasku.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Usp. Andrej PRONIEWSKI, *Ostatnia Wiczerza Jezusa w kontekście żydowskiej uczty paschalnej*. 58.

¹⁹⁰ Usp. Scot HAHN, *Gozba Jaganjčeva*, 50.

¹⁹¹ Usp. Katekizam Katoličke Crkve br. 1329.

¹⁹² Usp. Isto br. 1330.

¹⁹³ Usp. Isto br. 1331.

¹⁹⁴ Usp. Isto br. 1332.

¹⁹⁵ Usp. Florijan ZAGORŠČAK, *Kristovo uskrsnuće u teologiji Jospeha Ratzingera*. Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, 2021., 23-24.

3.3.1. „Ovo činite meni na spomen“

Zajednica prvih kršćana od početka se okupljala kako bi slavila euharistiju.

„Bijahu postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, u lomljenju kruha i molitvama. (...) Svaki bi dan jednodušno i postojano hrlili u Hram, u kućama bi lomili kruh te u radosti i prostodušnosti srca zajednički uzimali hranu“ (Dj 2, 42.46).

Sastajali su se u dan Isusovog uskrsnuća, nedjeljom. Isus je svojom pashom ispunio duhovno značenje židovske subote i navijestio čovjekov vječni počinak u Bogu.¹⁹⁶ Nedjelja se naziva Dan Gospodnji kada proslavljamo novo stvaranje i ponazočujemo ujedno i posljednji dan kada će Krist doći u slavi (usp. Dj 1, 11). Svetkovanje nedjelje je temeljno poslanje kršćana da slave i hvale Boga i svjedočanstvo pripadnosti i vjernosti Kristu.¹⁹⁷

Nadalje, euharistijsko se bogoslužje slavi kroz dva elementa – liturgiju riječi koje obuhvaća pokajnički čin, svetopisamska čitanja i homiliju i euharistijsku liturgiju koje čini prinos darova, posvećenje kruha i vina te pričest vjernika.¹⁹⁸ Vrhunac slavlja zbiva se tijekom euharistijske liturgije. Tada sve što čovjek jest i ima, zajedno s Kristom prinosi Bogu kao žrtvu te se očituje jedinstvo Kristove božanske i ljudske naravi, krv i voda koji su potekli iz njegova boka što postaje vidljivo kada svećenik ulijeva vodu u vino. Zatim tako prikazujući svoja srca Gospodinu, ulazimo u Nebo, gdje se zajedno s anđelima pjeva *triput* Svet i dolazi do kulminacije slavlja. Naime, slijedi euharistijska molitva ili anafora, a ona sadrži epiklezu ili zaziv Duha Svetoga po kojem, Njegovom snagom, riječima ustanove euharistije, kruh i vino postaju tijelo i krv, duša i božanstvo Isusa Krista.¹⁹⁹ Tu pretvorbu Katolička Crkva je nazvala transupstancijacijom,²⁰⁰ što znači da je Kristova prisutnost stvarna, ne u značenju isključivosti, kao da kruh i vino ne bi bili stvarni, već po nadnaravnosti, jer je supstancijalna, prisutnost-bitak kao nositeljica svih vidljivih tvari, dakle kruha i vina, pa je po njoj čitav Krist, Bog i čovjek (KKC 1374). „Ono što je 12. poglavlje Knjige Izlaska za pashalnu liturgiju, to su Evanđelja za euharistijsku liturgiju, s bitnom razlikom – riječi izvršavaju ono što označuju. Stoga, kada svećenik izgovara riječi ustanovljenja, po njemu djeluje Krist, koji je na Posljednjoj večeri to omogućio zapovijedajući 'Ovo činite meni na spomen' .²⁰¹

¹⁹⁶ Usp. Katekizam Katoličke Crkve br. 2175.

¹⁹⁷ Usp. IVAN PAVAO II. *Dies Domini - Dan Gospodnji*. Apostolsko pismo biskupima, svećenicima, redovničkim zajednicama i vjernicima katoličke crkve o posvećenju dana Gospodnjega. (31.5.1998.), Zagreb, 1999. br. 16-19.

¹⁹⁸ Usp. Scott HAHN, *Gozba Jaganjčeva*, 62.

¹⁹⁹ Usp. *Isto*, 74.

²⁰⁰ Usp. Katekizam Katoličke Crkve br. 1376.

²⁰¹ Usp. Scott HAHN, *Gozba Jaganjčeva*, 74-75.

3.3.2. „Uzmite i jedite“

Kristovim žrtvenim prinosom ulazi se s misom u središte Njegovog pashalnog otajstva. Žrtveni prinos je prije svega duhovna pričest (grč. *koinonia*), kojom se na duhovan način sjedinjuje čovjekova žrtva s Kristovom žrtvom. No, ako pričest ostane samo na toj duhovnoj razini, nema udjela već samo „asistencije“ na Kristovoj žrtvi. Slično, kao što pasha nije bila dovršena samo žrtvovanjem janjeta, već se moralo i pojesti, tako se duhovna pričest završava tek s tjelesnom pričešću.

Čovjek se kao duhovno-materijalno biće ne može potpuno ostvariti bez svoje tjelesnosti. Zato u Vjeronanju i ispovijedamo vjeru u uskrsnuće tijela.²⁰² Tjelesna pričest je dovršenje duhovne žrtve u smislu potpunog prinošenja euharistijske žrtve po utjelovljenju našeg sjedinjenja s proslavljenim Kristom kao žrtvom. Stoga, pretvaranje Kristova tijela i krvi kroz smrt, uskrsnuće i uzašašće, u našu hranu, postaje savršen prinos Ocu tek kada se On stvarno i daje za hranu, kada je u aktu davanja.²⁰³ Dakle, taj jedinstveni događaj čovjekova spasenja ostvaruje se preko euharistijskog slavlja na svakom pojedincu koji se pridruži zajednici koja ga slavi.²⁰⁴ Pričešću se obnavlja povezanost s Bogom i s Crkvom, euharistija stvara Crkvu (KKC 1396). Po euharistiji je svakom čovjeku omogućena anticipacija na Božjem kraljevstvu tj. vječnom životu, a na to je ukazao i sam Krist kada je rekao „A ovo je život vječni: da upoznaju tebe, jedinoga istinskog Boga i koga si poslao – Isusa Krista“ (Iv 17, 3), jer riječ *upoznati* (grč. *ginosko*; hebr. *yada*) ima bračnu konotaciju, a znači potpuno (intimno) se sjединiti da od dvoga postane jedan, što se u duhovnom smislu, na slavlju euharistije upravo događa blagovanjem tijela i krvi Kristove.

3.4. Novo nebo i nova zemlja

Nova Pasha – Uskrs, kojeg kršćani slave na tjednoj razini ima i svoju eshatološku dimenziju koja je također ukorijenjena u židovskoj nadi mesijanske gozbe. O eshatološkoj dimenziji euharistije govori autor knjige Otkrivenja. „Ja, Ivan, brat vaš i suzajedničar u nevolji, kraljevstvu i postojanosti, u Isusu: bijah na otoku zvanu Patmos radi riječi Božje i svjedočanstva Isusova. Zanimah se u duhu u dan Gospodnji i začuh iza sebe jak glas, kao glas trublje.“ (...) „I

²⁰² Usp. Rudolf BRAJČIĆ, *Bilješke o Euharistiji*, 65.

²⁰³ Usp. *Isto*, 66-67.

²⁰⁴ Usp. Josip KOLANOVIĆ, *Euharistija kao memorijal, spomen-čin*, 311.

vidjeh: posred prijestolja i četiriju bića i posred starješina stoji, kao zaklan, Jaganjac sa sedam rogova i sedam očiju, to jest sedam duhova Božjih, po svoj zemlji poslanih.“ (Otk 1, 9–10; 5, 6). Ivan je tako, iako tražeći lava (usp. Otk 5, 5), otkrio otajstvo Isusovog identiteta u nebeskom pashalnom janjetu, zaklanom i uzdignutom.²⁰⁵ Po njemu, „ljudi iz svakoga plemena i jezika, puka i naroda“ postaju „kraljevstvom i svećenicima“ baš kao što je Bog i Izraelce nazvao tako, pod uvjetom čuvanja Saveza nakon što su izašli iz Egipta (usp. Izl 19, 5–6). Ovo viđenje snažno nagoviješta da euharistija nije samo zemaljsko liturgijsko slavlje, već nebeska Pasha.²⁰⁶ Nadalje, zanimljivo je što se u Pismu Crkvi u Pergamu spominje skrivena mana koju će blagovati Pobjednik (usp. Otk 2, 17). U tom se očituje referenca na Euharistiju u kojoj Ivan vidi starozavjetnu manu skrivenu u Kovčegu saveza (usp. Izl 16, 32–36).

Također, i sv. Pavao se osvrće na manu u pustinji u raspravi o Euharistiji: „Jer ne bih, braćo, htio da budete u neznanju: oci naši svi bijahu pod oblakom i svi prijeđoše kroz more, i svi su se na Mojsija krstili u oblaku i u moru, i svi su isto duhovno jelo jeli, i svi su isto duhovno piće pili“ (1 Kor 10, 1–4). Poruka sv. Pavla je očita, Euharistija kao duhovna hrana i piće novog Izlaska je nova mana - Kristovo tijelo. Prema tome, skrivena mana u Otkrivenju je tijelo nebeskog Kruha koji je osoba – Isus Krist. Stoga On ni ne nudi ništa manje od vječnog života onima koji ga budu blagovali (usp. Iv 6, 58). U tome se očituje i važnost Isusovog poučavanja učenika molitvi Očenaš u kojoj se moli Oca za kruh svagdanji. Naime, „riječ „svagdanji“ (grč. *epiousion*), se ne nalazi ni na jednom drugom mjestu Novog zavjeta, a označava ono „danas“, da nas utvrdi u „beziznimnome“ povjerenju. S druge strane, ta riječ tumačena u kvalitativnom značenju kazuje ono što je nužno za život i, u širem smislu, svako dobro koje dostaje za opstanak; tumačena pak u doslovnom smislu (ἐπιούσιον: nadnasušni, nadnaravni) neposredno znači Kruh Života, Tijelo Kristovo, „lijek besmrtnosti“ bez kojega nemamo života u sebi. Konačno, slično prethodnom, ima nebesko značenje: „ovaj dan“ jest dan Gospodnji, dan Gozbe u kraljevstvu, anticipirane u Euharistiji, koja je predokus Kraljevstva koje dolazi. Euharistija je kruh naš svagdanji (...). Osobita krepost ove božanske hrane jest njezina ujedinjujuća snaga: ona nas ujedinjuje sa Spasiteljevim tijelom i čini nas njegovim udovima, da bismo postali ono što primamo.“²⁰⁷ Upravo se na sv. Misi i prije same pričesti moli ova molitva, pa se u njenom trenutku molitva već i ostvaruje. Tako se može reći da je misa „mjesto gdje je Crkva primila skrivenu manu kao hranu u vremenima kušnje, ona je nebo na zemlji.“²⁰⁸ Crkva živi u nadi i

²⁰⁵ Usp. Scott HAHN, *Gozba Jaganjčeva*, 100.

²⁰⁶ Usp. Brant PITRE, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, 175.

²⁰⁷ Usp. Katekizam Katoličke Crkve br. 2837.

²⁰⁸ Usp. Scott HAHN, *Gozba Jaganjčeva*, 131.

iščekivanju Isusovog drugog dolaska koji se događa „upravo sada“ ili kako bi rekao Ratzinger, liturgija je anticipirana „parousia“ (prisutnost Njegovog dolaska), „već da“ koje ulazi u „još ne“.²⁰⁹

Na kraju, kao što je primjetno, kroz čitav ovaj rad je stavljen naglasak bračne konotacije euharistije, jer se vjeruje da je zajedništvo ljubavi sa Crkvom razlog zašto je Bog postao čovjekom, zašto je krvario i umro te uopće stvorio svijet. Knjiga Otkrivenja otkriva da u misi, Krist i Crkva slave svoju svadbenu gozbu i konzumiraju svoj brak.²¹⁰ „Radujmo se i kličimo i slavu mu dajmo jer dođe svadba Jaganjčeva, opremila se Zaručnica njegova! Dano joj je odjenuti se u lan tanan, blistav i čist! A lan – pravedna su djela svetih. I reče mi: Piši! Blago onima koji su pozvani na svadbenu gozbu Jaganjčevu!“

Drugim riječima, Isusovo poslanje jest proslava zaruka sa narodom Božjim koje se događaju pod velom pashalne gozbe. Narod Božji – Crkva jest trenutno u vremenu pustinje, posta, pripreme, zaručništva,²¹¹ pa susret Krista i Crkve u Euharistiji, ali i svakog vjernika na individualnoj razini ima i ozdravljujuću konotaciju, jer na svadbenu gozbu ne može nitko bez svadbenog ruha (usp. Mt 22, 12–14). Krist je obukao čovjeka (Crkvu) u svadbeno ruho opravši joj noge (usp. Iv 13), a i svojim probodenim bokom iz kojeg su potekli krv i voda (usp. Iv 19, 34), jer pred Božjim prijestoljem u njegovoj slavi stoje oni koji su oprali haljine svoje i ubijelili ih u krvi Jaganjčevoj (usp. Otk 7, 14). Tako ići na misu znači postati novi stvor (usp. 2 Kor 5, 17), hitati prema novoj zemlji i novom nebu (usp. Otk 21, 1) te je obećanje koje je Krist dao apostolima da će s njima jesti i piti u svom kraljevstvu (usp. Lk 22, 30) već sada obistinjeno u svakome koji slavi euharistiju.

²⁰⁹ Usp. *Isto*, 146.

²¹⁰ Usp. *Isto*, 171.

²¹¹ Usp. Ana ALBIN – Arkadiusz KRASICKI, Uloga metafore u Isusovoj polemici s farizejima (Mk 2,18–20), u: *Anafora*, 6 (2019.) 1, 163.

ZAKLJUČAK

Kršćani grade svoj identitet na temelju židovske povijesti, čak se i kaže da su židovi „starija braća“ kršćana (usp. Rim 9, 4–5). Ta sâm Krist je bio Židov. Na temelju te činjenice može se govoriti o židovskim korijenima u kršćanskoj liturgiji. Štoviše, vrhunac u životu svakog kršćanina jest sudjelovanje u liturgijskom slavlju to jest blagovanje Euharistije. Zapravo, to je vrhunac bilo čijeg života. Ispunjenje za kojim traga svaki čovjek nalazi se upravo u „pronalasku Boga“, Onoga koji ga je stvorio dajući mu svrhu postojanja. Samo to što čovjek postoji, već je izraz Božje ljubavi i nedovrtljivo-milosrdnog nauma stvaranja, pa je prema tome svrha čovjekovog postojanja spoznati i ljubiti Stvoritelja. Ništa više i ništa manje. Adamu to nije bilo dovoljno. Okusio je drugu dimenziju – smrt. Na sličan način i Izabrani narod je često zaboravljao na život kao dar i potpadao samo pod puko vršenje Zakona i klanjanje tuđim bogovima. Unatoč tome, kroz svetopisamske tekstove se otkriva kako je Bog neograničeno milosrdan i zauvijek vjeran čovjeku želeći ga vratiti u stanje milosti, radosti, nadasve ljubavi. Kulminacija Božjeg milosrđa dogodila se u Isusu Kristu, Njegovom Sinu. Točnije u događaju muke, smrti i uskrsnuća Isusa Krista. Isus je svoje poslanje konačno ispunio na Posljednjoj večeri preuzimajući elemente najvažnijeg događaja izraelske povijesti – izlaska iz egipatskog ropstva i dajući mu nov smisao, novo ruho, nov, vječni značaj. Taj događaj su Izraelci proslavljali blagdanom Pashe, što znači „prijeći“ ili pak žrtveni prinos, iako još uvijek nije razjašnjeno pravo značenje. No, ta nedorečenost samo govori da čovjek ne može do kraja dohvatiti Boga.

Dakle, Posljednja večera se odvijala u vrijeme blagdana Pashe, a prvi cilj istraživanja je bio uz pomoć povijesno-kritičke metode dovesti u vezu i usporediti Isusovu Posljednju večeru i židovsku Pashu kako bi se mogla uočiti novost koju je Isus donio. Uspoređujući ih, uočilo se kako za razliku od prve Pashe, prikaz žrtve se odvija samo u Hramu i tu su službu mogli obavljati samo svećenici. Zatim, žrtvovani jaganjci nisu samo žrtvovani, već su bili i raspeti te dok je prva Pasha bio pravi prijelaz, izlazak iz ropstva, svaka je poslije bila prisjećanje i posadašnjenje tog Izlaska. Posljednja razlika je u tome što je prva Pasha bila noć bdijenja, iščekivanja dolaska anđela smrti, pa je blagdan Pashe kasnije postao prototip, noć iščekivanja Mesije koji će donijeti spasenje.

Drugi cilj ovog rada je bio rekonstruirati novozavjetna izvješća Posljednje večere i dokazati kako je Isus iskoristio elemente židovske Pashe, žrtvu, savez i spomen ostvarujući ih u samome sebi te darujući novost čitavom židovskom kultu. Naime, tijekom židovske pashalne večere,

otac obitelji objašnjava značenje svakog dijela večere, zašto janje, beskvasni kruh i gorko zelje i u redosljedu se piju četiri čaše vina. Na Posljednjoj večeri kada je Isus uzeo kruh, zahvalio je (grč. *eucharisteo*), blagoslovio (grč. *eulogeo*), razlomio ga i dao svojim učenicima poistovjećujući ga sa svojim tijelom (usp. Mt 26, 26; Mk 14, 22; Lk 22, 19), a isto je učinio i s trećom čašom vina poistovjećujući je sa svojom krvi koja će se proliti za otpuštenje grijeha (usp. Mt 26, 27; Mk 14, 24; Lk 22, 20). Krist je u tim trenucima, poput oca obitelji, protumačio dijelove večere, ali u središte stavljajući sebe: kruh i vino su postali njegovo tijelo i krv, a On sâm pashalna žrtva, Jaganjac Božji koji oduzima grijeh svijeta (usp. Mt 26, 28; Iv 1, 29). Time je ustanovio novu Pashu, i ostvario Pashu Mesije, noć u kojoj su Izraelci iščekivali svoje otkupljenje. Na Novoj Pashi se najprije se jede i pije, a onda se žrtvuje. Također, Isus je uzeo mjesto Sluge Jahvina (usp. Iz 53) i došao kao zastupnik čovjekova pokajanja, koji preuzima na sebe svu krivicu svijeta i daje Ocu zadovoljštinu za grijeh svijeta. Isto tako, na Posljednjoj večeri je dao znak za uspostavu Novog saveza obrazlažući učenicima da će se Njegovom krvlju zapečatiti Novi savez između Boga i ljudi, da sada On sam dolazi namjesto životinjske žrtve (usp. Iv 6, 51–54). Dakle, ovdje se sam Isus obvezuje na savez i to na temelju vlastite krvi; On jest Savez.

I posljednje, dao je zapovijed učenicima da iste čini vrše Njemu na spomen (hebr. *zikkaron*; grč. *anamnesis*) i tako je zapravo predajući se i žrtvujući se sam postao *zikkaron* (Novi Adam; spomen). Navodeći sve ovo ostvario se istovremeno i treći cilj koji je bio prikazati kako su Adam i Eva „modeli“ na temelju kojih je Bog htio objaviti svoj naum o čovjeku²¹² usporedno govoreći kako je Posljednja večera nakalamljena na pashalni obred „model“ na temelju kojeg je Bog htio objaviti svoj naum o oslobođenju od grijeha i patnje odnosno o kraljevstvu Božjem: Bog kao muž i Njegov narod kao žena. Konkretnije govoreći, na križu kada je vojnik Isusu probio bok iz kojeg su potekli krv i voda, rodila se Nova Eva, Crkva, a uskrsnućem ostvarilo Božje kraljevstvo, kojem se istovremeno pri liturgijskom slavlju čovjek nada i participira blagujući tijelo i krv Kristovu pod prilikama kruha i vina postajući s Njim jedno.

Četvrti cilj ovog rada je bio aktualizirati otkrivanje zajedničarske dimenzije sv. Mise, što se ostvarilo već samim odabirom ove teme za diplomski rad, a onda i kroz prethodno tri ostvarena cilja. Isus je svoje ljubio do kraja. Poziva svakog čovjeka da ljubi do kraja. To će moći samo postajući Njemu sličan, zato se darovao u otajstvu Euharistije kako bi svaki čovjek mogao postati njemu sličan, kao što je to bilo otpočетка (usp. Post 1, 26–28) i zauvijek biti jedno s

²¹² Usp. IVAN PAVAO II., *Muško i žensko stvorio ih. Kateheze o ljudskoj ljubavi. Cjelovita teologija tijela*. Svezak I.: 10,3., Split, 2020.

Njime: „I njima sam očitovao tvoje ime, i još ću očitovati, da ljubav kojom si ti mene ljubio bude u njima - i ja u njima.“ (Iv 17, 26).

SAŽETAK

Novost Isusove Posljednje večere u kontekstu židovske Pashe se krije u razlamanju povijesnih događaja svetopisamskih tekstova i drevnih židovskih izvještaja te duhovnih previranja židovskog naroda. Isusov život i poslanje nemoguće je shvatiti bez razumijevanja židovskog mentaliteta i kulture, iako je Njegov život posve nov i drugačiji, sablazan u očima židovskih glavara. Naime, najvažniji povijesni događaj za Židove jest njihov izlazak iz egipatskog ropstva, kojeg su zatim proslavljali blagdanom Pashe i Beskvasnih kruhova svake godine u isto vrijeme iščekujući nov izlazak i novo stvaranje.

Novozavjetni tekstovi svjedoče da se novi izlazak i novo stvaranje obistinilo u Isusu Kristu, koji koristi Mojsijeve i Jeremijine riječi pri uspostavi Novog saveza na Posljednjoj večeri i to koristeći elemente židovske pashalne večere (usp. Mt 26, 28; Mk 1, 4; Lk 24, 47; Dj 2, 38). Štoviše, Isus je prikazan i kao Novi Adam (usp. Rim 5; 7; 1 Kor 15, 20-24), jer uči čovjeka kako se sjećati rekavši „Ovo činite meni na spomen“, a spomen jest uzeti i jesti Njegovo tijelo, koje od čovjeka čini novo stvorenje (usp. Gal 6, 15; 2 Kor 5, 17; Ef 2, 15), ono čemu se nadao svaki Izraelac blagujući pashalnu večeru.

U radu se najprije razlaže smisao i ustanovljenje Pashe na temelju čega se u drugom dijelu rekonstruira Posljednja večera i analizira ustanovljenje Euharistije kao nove Pashe zbog novosti koje je Krist unio u slavlje blagdana Pashe. U trećem dijelu je poseban osvrt na Ivanov izvještaj ustanovljenja Euharistije (usp. Iv 6), čime se pojasnila istovjetnost Posljednje večere sa Pashom i drugim elementima židovskog kulta i tako prepoznala ispunjenja starozavjetnih proroštva (usp. Iz 53; Jer 31, 31) odnosno Božjeg obećanja spasenja (usp. Post 3,15; Otk 21).

Isto tako, dokazuje se kako su Posljednja večera, muka, smrt i uskrsnuće Isusovo jedno te isti događaj, na kojem svaki čovjek može participirati, zahvaljujući Božjoj ljubavi do kraja (usp. Iv 13, 1). U posljednjem dijelu rada, novost Isusove Posljednje večere u kontekstu židovske Pashe zaokružuje se aktualizirajući značaj odlaska na sv. Misu opisujući je kao svadbenu gozbu Krista i Crkve, „već da“, jer blagujući tijelo i krv čovjek postaje jedno s Kristom, ali „još ne“, jer smrt još postoji.

KLJUČNE RIJEČI: Pasha, savez, Posljednja večera, euharistija

ABSTRACT

The newness of Jesus' Last Supper in the context of the Jewish Passover lies in breaking down the historical events of biblical texts and ancient Jewish accounts and the spiritual turmoil of the Jewish people. Jesus' life and mission are impossible to comprehend without an understanding of the Jewish mentality and culture, even though His life is completely new and different, a scandal in the eyes of Jewish leaders. Namely, the most important historical event for the Jews is their exodus from Egyptian slavery, which they then celebrated with the feast of Passover and Unleavened Bread every year at the same time expecting a new exodus and a new creation.

New Testament texts testify that the new exodus and new creation came true in Jesus Christ, who uses the words of Moses and Jeremiah in establishing the New Covenant at the Last Supper using elements of the Jewish Passover (cf. Mt 26:28; Mk 1: 4; Lk 24, 47; Acts 2, 38). Moreover, Jesus is also portrayed as the New Adam (cf. Rom. 5: 7; 1 Cor. 15: 20-24), because he teaches man how to remember by saying "Do this in remembrance of me," and remembrance is to take and eat His body, which makes man a new creature (cf. Gal 6:15; 2 Cor 5:17; Eph 2:15). That is what every Israelite hoped for by eating the Passover.

First thing which have been elaborated in this diploma thesis are the meaning and establishment of the Passover. Based on the first part, in the second part of the thesis the Last Supper have been reconstructed and the establishment of the Eucharist as the new Passover have been analyzed due to the newness that Christ brought into the celebration of the Passover. The third part signified to John's account of the institution of the Eucharist (cf. Jn 6), and pointed to the identity of the Last Supper with the Passover and other elements of the Jewish cult to see the fulfillment of Old Testament prophecies (cf. Is 53; Jer 31:31) or God's promise of salvation (cf. Gen. 3:15; Rev. 21).

Finally, it is proved that the Last Supper, the Passion, the Death, and the Resurrection of Jesus are one and the same event, in which every man can participate, thanks to God's love to the end (cf. Jn 13: 1). In the last part of the thesis, the newness of Jesus' Last Supper in the context of the Jewish Passover is rounded off by actualizing the importance of going to St. Mass, describing it as the wedding feast of Christ and the Church that is "already" happening because by eating the flesh and blood man becomes one with Christ, but "not yet", because death is still present.

Key words: Passover, covenant, Last Supper, the Eucharist

LITERATURA

Biblijski tekstovi i komentari unutar Biblije:

Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi Zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jerusalem“

Rebić, A., Fućak, J., Duda, B. (ur.), Zagreb, 2014.

AUVRAY, Paul, *Knjiga proroka Izaije*, fusnota g) u: Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom.

BENOIT, Pierre *Evandjelje po Mateju*, fusnota b) u: Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom.

CAZELLES, Henri, *Levitski zakonik*, fusnota a), u: Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom.

COUROYER, Bernard, *Knjiga Izlaska*, fusnota e), u: Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom. Rebić, A., Fućak, J., Duda, B. (ur.), Zagreb, 2014.

MOLLAT, Donatium, *Evandjelje po Ivanu*, fusnota j), u: Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom.

OSTY, Emile, fusnota h), *Knjiga proroka Jeremije* (fusnota h); *Prva Poslanica Korinćanima* (fusnota f), u: Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom.

SPICQ, Celas, *Poslanica Hebrejima*, fusnota d), e), f), u: Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom.

VAUX DE, Roland, *Knjiga Postanka*, fusnota c), u: Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom.

Biblijski softver:

The Word, Bible Software, verzija 5.0.0.1450.

Crkveni dokumenti:

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Sacrosanctum Concilium*. Konstitucija o Svetoj liturgiji (22. XI. 1963.), u: Dokumenti, Zagreb.

KATEKIZAM KATOLIČKE CRKVE, HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, Zagreb, 2016.

IVAN PAVAO II. *Dies Domini - Dan Gospodnji*. Apostolsko pismo biskupima, svećenicima, redovničkim zajednicama i vjernicima katoličke crkve o posvećenju dana Gospodnjega. (31.5.1998.), Zagreb, 1999.

Knjige:

- BALTHASAR VON URS, Hans, *Mysterium Paschale. Sveto Trodnevlje smrti, pokopa i uskrsnuća našega Spasitelja*, Zagreb, 1993.
- BRAJČIĆ, Rudolf, *Bilješke o Euharistiji*, Zagreb, 1971.
- BROWN, Raymond, *Uvod u Novi Zavjet*, Zagreb, 2008.
- GNILKA, Joachim *Teologija Novog Zavjeta*, Zagreb, 1999.
- HAHN, Scott, *Gozba Jaganjčeva. Misa kao nebo na zemlji*. Split, 2017.
- DA-DON, Rabin Kotel, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Zagreb, 2004.
- DODIG, Slavica, *Biblijski krajolici: prilog biblijskog historijskoj geografiji*, Zagreb, 2020.
- IVAN PAVAO II., *Muško i žensko stvori ih. Kateheze o ljudskoj ljubavi. Cjelovita teologija tijela. Svezak I.*, Verbum, Split, 2020.
- KLENICKI, Leon, *The Passover celebration*, Chicago, 1980.
- KOŠ, Julia, *Alef Bet Židovstva. Pogled u krug židovske povijesti, religije i običaja*, Zagreb, 1999.
- LAWRENCE, Paul, *Atlas biblijske povijesti*, Zagreb, 2012.
- MACDONALD, William, *Komentari Novog Zavjeta, Prvi Svezak*, Zagreb, 1997.
- MORRIS, Leon, *Tumačenje Evanđelja po Luki*, Novi Sad, 1983.
- PARDON, Đurica, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee*, Zagreb, 2017.
- PITRE, Brant, *Jesus and the Jewish roots of the Eucharist. Unlocking the secrets of the Last Supper*, New York, 2011.
- PITRE, Brant, *Jesus and the Last Supper*, Michigan, 2015.
- PITRE, Brant, *Jesus The Bridegroom. The Greatest Love Story Ever Told*, New York, 2018.
- PORSCH, Felix *Ivanovo evanđelje*, Zagreb, 2002.
- RATZINGER, Joseph *Gledati Probodenog*, Split, 2008.
- RATZINGER, Joseph, *Duh liturgije*, Split, 2015.
- REBIĆ, Adalbert, *Biblijske starine*, Zagreb, 1983.
- REBIĆ, Adalbert, *Stvaranje svijeta i čovjeka*, Zagreb, 1996.
- REBIĆ, Adalbert, *Središnje teme Starog Zavjeta*, Zagreb, 1996.
- TOMIĆ, Celestin, *Isus iz Nazareta – Gospodin slave*, Zagreb, 1992.
- VOJNOVIĆ, Tadej, *U svjetlu Kristovih otajstava. Kateheze*. Zagreb, 2018.

Članci:

- ALBIN, Ana – KRASICKI, Arkadiusz, Uloga metafore u Isusovoj polemici s farizejima (Mk 2,18–20), u: *Anafora*, 6 (2019.) 1, 151–169.

- CIFRAK, Mario, Savez u izvještajima Posljednje večere, u: *Bogoslovska smotra* 80 (2010.) 1, 231-244.
- HOLBROOK, Frank, Svjetlo u sjenama, u: *Biblijski pogledi*, 13 (2005.) 2, 183-212.
- KOLANOVIĆ, Josip, Euharistija kao memorijal, spomen-čin, u: *Bogoslovska smotra*, 38 (1968.) 3-4, 302-321.
- KRASICKI, Arkadiusz, Dostojanstvo čovjeka u Ps 8, u: *Kateheza*, 31 (2009.) 4, 312-321.
- KRASICKI, Arkadiusz - RAŽOV, Elvis, Radna nedjelja u Hrvatskoj iz perspektive sedmog dana, u: *Diacovensia* 29 (2021) 3, 395-410.
- PAVLIĆ, Richard - PRŠA, Nikola, Euharistija – naše udioništvo u otajstvu novog života prema Benediktu XVI., u: *Riječki teološki časopis*, 41 (2013.) 1, 231-256.
- PAŠA, Željko, Teologija „odjeće slave/svjetla“ u tradiciji kršćanskoga Istoka, u: *Obnovljeni život*, 69 (2014.) 3, 303-318.
- PAŽIN, Vinko, Vino u bogoslužju, u: *Diacovensia* 25 (2017.) 2, 231-242.
- PRONIEWSKI, Andrzej, Ostatnia Wieczerza Jezusa w kontekście żydowskiej uczty paschalnej, u: *Rocznik Teologii Katolickiej*, Tom VI Rok 2007, 57-67.
- REBIĆ, Adalbert, Pasha i pashalna večera kao pralik Euharistije, u: *Bogoslovska smotra*, 45 (1975.) 1, 19-29.
- REBIĆ, Adalbert, Biblijsko-judaistički korijeni euharistije kao gozbe, u: *Bogoslovska smotra*, 51 (1981.) 2-3, 213-228.
- REBIĆ, Adalbert, Abraham prema židovskoj rabinskoj egzegezi, u: *Bogoslovska smotra*, 76 (2006.) 3, 595-615.
- SPRINGER, Emilijus, Pravi dan smrti Isusove, u: *Obnovljeni Život*, 8 (1927.) 3, 145-150.
- TOMAŠEVIĆ, Luka, Novi Savez u Jeremiji, u: *Služba Božja*, 20 (1980.), 2-13.
- VIŠATICKI, Karlo, Različita značenja hebrejskog pojma berit i njegova dvoznačnost u 2 K, u: *Bogoslovska smotra*, 80 (2010.) 1, 335 -349.
- WITCZYK, Henryk, Godzina Jezusa -ofiara zbawczej męki, śmierci i zmartwychwstania, u: *Verbum Vitae*, 8 (2003.), 117-136.

Materijali u elektroničkom obliku:

CRNČEVIĆ, Ante, Čovjekova žeđ i čaša dara vjere, u: *Živo vrelo liturgijsko-pastoralni list za promicanje liturgijske obnove*, 4, 2015.
http://www.hilp.hr/dokumenti_zivo_vrelo_upload/20150526/zivo_vrelo201505261454580.pdf

CRNČEVIĆ, Ante, *Žrtvovan je Krist – Pasha naša*, u: *Živo vrelo, liturgijsko-pastoralni list za promicanje liturgijske obnove*, 4, 2014.

http://www.hilp.hr/dokumenti_clanci_upload/20140410/zivo_vrelo201404101355260.pdf.

ČATIĆ, Ivica, *Pranje nogu i ideal učenika* (Iv 13, 1-20), (14.1.2014.), u: <https://sveto-pismo.net/2014/01/14/21-pranje-nogu-i-ideal-ucenika-131-20/>.

ČATIĆ, Ivica *Drugi izvještaj o stvaranju – stvaranje muškarca i žene* 2, 4b-25, (20.9.2013.), u: <https://sveto-pismo.net/2013/09/20/3-drugi-izvjestaj-o-stvaranju-stvaranje-muskarca-i-zene-post-24b-25/>.

Glas Koncila, *Židovska i Isusova Pasha Jesu li evanđelisti kontradiktorni?* (9.8.2019.), u: <https://www.glas-koncila.hr/zidovska-i-isusova-pasha-jesu-li-evanđelisti-kontradiktorni/>.

ŠAŠKO, Ivan, *Pun milosti i istine*, u: *Živo vrelo, liturgijsko-pastoralni list za promicanje liturgijske obnove*, 2010.,

http://www.hilp.hr/dokumenti_zivo_vrelo_upload/20110128/zivo_vrelo201101280939460.pdf.

UTLEY, Bob, Ivan; 1, 2, 3 *Ivanova Komentar*, u: *Free Bible Commentary*, http://www.freebiblecommentary.org/pdf/hrv/VOL04_croatian.pdf.

VANDER LAAN, Ray, *Seder and Marriage*, u: <https://www.thatttheworldmayknow.com/seder-and-marriage>.

Diplomski radovi:

MIHIĆ, Ružica, *Bludništvo kao metafora za nevjeru Izraelskog naroda*. Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, 2017.

ZAGORŠČAK, Florijan, *Kristovo uskrsnuće u teologiji Josepha Ratzingera*. Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, 2021.

Rječnici:

Rječnik biblijske teologije, Xavier Leon-Dufour i dr. (ur.), Zagreb, 1993.

RAHNER, Karl - VORGRIMLER, Herbert, *Teološki rječnik*, Đakovo, 1992.

ŽIVOTOPIS

Ime i prezime: Ana Albin

Datum i mjesto rođenja: 22. 10. 1996., Zadar

Prebivalište: Reka, Koprivnica

Podaci o školovanju:

2003. – 2011. – Osnovna škola Antun Nemčić Gostovinski, Koprivnica

2011. – 2015. – Srednja škola Koprivnica, smjer: ekonomija

2016. – 2019. – Sveučilište u Zadru, preddiplomski dvopredmetni studij, smjer: geografija i teološko - katehetski studij

2019. – 2021. Sveučilište u Zadru, diplomski dvopredmetni studij, smjer: nastavnički: geografija i teološko - katehetski studij

Strani jezik i računalne vještine

- Engleski jezik

- poznavanje i korištenje:

- MS Office paketa

- Platformi za učenje (Teams, Zoom, Canva, Wakelet)